

LUNDS
UNIVERSITET

Mer än ett spel

En social och materiell analys av vikingatida Birkas spelmaterial

Caroline Svensson

Handledare: Ing-Marie Back Danielsson

ARKK04-HT23

Institutionen för Arkeologi och antikens historia,

Lunds universitet

Abstract

The aim of this essay is to create a more nuanced picture of board games during the viking age, through a qualitative study of the gaming material from Birka graves. The focus of the study is to see if there is any correlation between status and board games, what social groups were the one playing them and how widespread the activity was in this town. This is based on the raw materials of the gaming pieces and the characteristics of the board games. In order to reach this knowledge, the analysis is separated into two parts. The first part focuses on the raw material of the gaming pieces, and their places of origin. The second part focuses on the social and cultural aspects of the gaming material. The result of the study shows that there is a correlation between certain materials and social status. Essentially the gaming pieces made of imported material seems to have a higher status than those gaming pieces made of local material. This factor was used by the higher social classes to differentiate themselves from other social groups, since board games probably was a wide spread activity throughout society and different social classes. There were probably at least three different board games played in Birka, and they might have been connected to different social groups. Lastly there is no clear evidence from the Birka gaming material that one gender was more likely to have been playing board games than another.

Keywords: Board games, Birka, Late Iron Age, Viking age, Archaeology

Förord

När det kommer till ämnesvalet för uppsatsen så har jag alltid haft ett intresse för spel, både datorspel och brädspel. Ursprungligen var det videospelen som intresserade mig som ämnesval, men när jag skulle välja ämne till min första kandidatuppsats blev det istället att den fokuserade på brädspel. Till min B-uppsats i arkeologi blev brädspel ett ännu mer självklart ämnesval efter att jag upptäckte brädspelen från Vimose. Det visade sig att brädspel var lika underutforskat inom arkeologin som i andra ämnesområden. Något som är en skam eftersom brädspelen utgör ett bra källmaterial som kan säga väldigt mycket om människor och sociala aspekter. Därför när jag skulle välja ett ämne för min kandidatuppsats, var det naturligt att återgå till det intresseområde som jag tidigare har forskat om.

Sedan vill jag också ta tillfället i akt att tacka min handledare Ing-Marie Back Danielsson. Genom arbetet med uppsatsen har hon tjänat som en oerhört värdefull källa för den hjälp, inspiration och positiv moral som krävdes för att föra det här arbetet i hamn. Jag uppskattar hennes tålamod och entusiasm, speciellt med tanke på mina många olika idéer och tvära kast när det kommer till uppsatsens innehåll.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	4
1.1 Bakgrund & problemformulering.....	4
1.2 Syfte & frågeställningar.....	5
1.3 Tidigare forskning.....	5
2. Teoretisk utgångspunkt.....	7
3. Metod & tillvägagångssätt.....	8
4. Material.....	9
4.1 Urval & avgränsning.....	9
4.2 Fyndkontext.....	9
4.3 Brädspelsmaterial.....	10
4.4 Källkritik av material.....	12
5. Analys & resultat.....	13
5.1 Det man spelar med.....	13
5.1.1 Speljäser.....	13
5.1.1.1 Organiskt material.....	14
5.1.1.2 Glas.....	17
5.1.1.3 Bärnsten.....	18
5.1.1.4 Sten.....	19
5.1.2 Tärningar.....	19
5.1.3 Spelbräde.....	20
5.2 De som spelar.....	22
5.2.1 Könsmässig identitet.....	22
5.2.2 Sociala roller & status.....	24
5.2.3 Brädspel som aktivitet.....	28
5.3 Resultat.....	30
6. Diskussion.....	31
7. Slutsats & reflektion.....	34
7.1 Slutsats.....	34
7.2 Reflektion.....	36
Sammanfattning.....	37
Källförteckning.....	38
Litteraturlista.....	38
Hemsidor.....	42
Bilagor.....	43
Bilaga 1 -Tabell.....	43
Bilaga 2 - Illustrationer.....	50

1. Inledning

1.1 Bakgrund & problemformulering

På den lilla ön Björkö i Mälaren låg en gång den vikingatida staden Birka. Platsen utmärker sig som den första staden i dagens Sverige, och grundades runt år 750. Staden existerade i ungefär 200 år, och hade som mest 700-1000 invånare. Birka var en proto-urban plats, och hade långväga kontaktnätverk till både öst och väst (Price 2015, ss. 341, 343; Price et al. 2019, ss. 182; Hedenstiena-Jonson et al. 2017, s. 1). Kvarlevorna efter människorna som bodde här återfinns i cirka 3000 gravhögar i området runt Birka, varav 1100 utgrävdes i slutet av 1800-talet av Hjalmar Stolpe (Price et al. 2019, ss. 182-183).

Brädspel är ett relativt vanligt arkeologiskt material från järnåldern. Speciellt om man studerar gravar tillhörande det högre samhällsskiktet. Något som har gjort att brädspel har fått en koppling till eliter, vanligtvis en krigareelit (Hall 2016, s. 440; Price et al. 2019, s. 189; Whittaker 2006, ss. 104-106). Detta är även fallet när det kommer till Birka. Flera av de bäst bevarade uppsättningarna av det vikingatida brädspellet Hnefatafl, återfinns i Birkas rika kammargravar. Men det är inte bara i kammargravarna som det finns spelmaterial (spelpjäser, tärningar och spelbräde). De finns också i andra mindre rika gravar och former av gravskick, samt i Birkas kulturlager (Edberg, Karlsson & Söderberg 2022, s. 4).

När det kommer till forskningen av spelmaterial under vikingatiden, är det underutforskat i jämförelse med andra fyndkategorier. Det finns en del forskning om de brädspel som man spelade och deras regler. Men när det kommer till att förstå de sociala aspekterna och vem det var som spelade, finns det inte mycket skrivet om det (Spjuth 2012, ss. 7-8). Medan det har kommit mer forskning som fokuserar på just dessa aspekter (exempelvis Edberg 2021; Edberg, Karlsson & Söderberg 2022; Spjuth 2012), berör ingen av texterna Birka i en större utsträckning. Överlag finns det ingen, till min kunskap, som har djupdykt ner i Birkas rika spelmaterial. Speciellt inte i syftet att få en djupare förståelse för vem som spelade brädspel på platsen, eller att nyansera synen på brädspel under vikingatiden.

1.2 Syfte & frågeställningar

Uppsatsens övergripande syfte är att nå ny och fördjupad förståelse för brädspelens betydelse under skandinavisk vikingatid. Mer specifikt är syftet att, utifrån spelaterialet från Birkas gravar, försöka förnya vår förståelse om vilka grupper i samhället som spelade brädspel under perioden. Denna studie syftar också till att påvisa brädspelens betydelse som arkeologiskt material för att belysa sociala aspekter i det förflutna.

Utifrån detta har följande frågeställningar formulerats:

- Går det att se en korrelation mellan brädspel och status?
- Vilka sociala grupper spelade brädspel i Birka?
- Vilket kön hade de som spelade brädspel i Birka?

1.3 Tidigare forskning

Då Birka är en av de mest undersökta och fyndrikaste platserna i Sverige för vikingatiden, finns det en hel uppsjö av litteratur som handlar om platsen. Således hade hela uppsatsen bara kunnat utgöras av att beskriva denna litteratur, och även då hade det varit omöjligt att täcka in allt som skrivits om Birka. Speciellt då det konstant publiceras nya artiklar. Därför utgör denna del ett urval av den existerande litteraturen om Birka som jag kommit i kontakt med under arbetet med denna uppsats.

Holger Arbman har i de två verken *Birka I. Die Gräber. Tafeln* (1940) & *Birka I. Die Gräber. Text* (1943) utförligt beskrivit Birkas gravar och gravgods i både text och bild. Detta är efter Hjalmar Stolpes anteckningar från hans utgrävningar av gravarna på Birka. Nils Ringstedt har i sin avhandling *The Birka chamber-graves. Economic and social aspects. An analysis based on quantitative methods* (1997), valt att fokusera på Birkas kammargravar och analysera dem genom kvantitativa metoder. Charlotte Hedensteina-Jonson har under senare delen av 2010-talet och framåt skrivit mycket om identiteten hos de begravda i Birka, inte minst om personen i Bj 581 (Hedenstierna-Jonson et al. 2017; Price et al. 2019). Två artiklar som berör både Birka och brädspel är Malin Lindquist bidrag i *Birka: Untersuchungen und Studien. 2, Systematische Analysen der Gräberfunde, Spielsteine, Würfel und Spielbretter* (1984). Däri presenterar hon en översikt av brädspelaterialet som finns från Birka, samt hur de är kopplade till brädspelet Hnefatafl och kort om andra liknande fynd utanför Sverige. Den

andra artikeln är Dagmar Sellings väldigt utförliga analys av Birkas spelbräde i *Svenska brädspel från vikingatid* (1940). Hon analyserar inte bara fynden, utan också försöker rekonstruera hur spelbräderna kan ha sett ut utifrån de järnbeslag som finns bevarade i gravarna.

Sedan finns det en handfull artiklar och uppsatser som fokuserar på brädspel under järnåldern. Helène Whittakers artikel *Game-Boards and Gaming-Pieces in the Northern European Iron Age* (2006) studerar kulturella och rituella aspekter av brädspel i Norra Europa under järnåldern. Justin J. L. Kimballs *From Dróttinn to King: The Role of Hnefatafl as a Descriptor of Late Iron Age Scandinavian Culture* (2013) fokuserar också på brädspelens kulturella aspekter, men utifrån ett spelteoretiskt perspektiv. Björn Magnusson Staaf analyserar i *Spela hnefatafl ensam* (2015) spelandet av Hnefatafl utifrån en teori om socialt kapital. När det kommer till brädspel och deras material kan jag nämna Andreas Hennius som har skrivit mycket om spelmaterial och valben de senaste åren (Gustavsson, Hennius & Ljungkvist 2015; Hennius et al. 2018). Tune Edberg har forskat om spelmaterial från det närliggande, men tidsmässigt senare, Sigtuna. Han fokuserar huvudsakligen på spelpjäser och tärningar från platsen (Edberg 2021; Edberg 2022; Edberg, Karlsson & Söderberg 2022).

Det finns ett par uppsatser som handlar om brädspel under järnåldern. Den första är Per Kristofferssons kandidatuppsats *Tidigt tärningsspel. En bortkastad historia?* (1994), där han fokuserar på tärningar i Skandinavien. Martin Sandbergs masteruppsats *En rik man får spel? - En undersökning av spelutensilier tillförda Statens Historiska Museum mellan åren 1891 och 1983* (1994) handlar om ifall brädspel är ett möjligt redskap för att bestämma status och kön på gravlagda individer. Sedan finns det också Oscar Spjuths masteravhandling *In quest for the lost gamers: An investigation of board gaming in Scania, during the Iron and Middle Ages* (2012), där han försöker kartlägga vem som spelade i Skåne under yngre järnåldern och medeltiden. Han studerar även spelandet av brädspel som aktivitet.

Trots att det finns mycket forskat om Birka, finns det relativt lite skrivet om brädspel. Speciellt som fokuserar på dess materiella och sociala betydelse. De artiklar som berör brädspel förklarar dem mer än analyserar. Medan det finns forskning som analyserar brädspel, både som föremål och ur ett socialt perspektiv, berör de inte Birka mer än kortfattat. Medan den tidigare forskningen, både när det kommer till Birka och brädspel under järnåldern, skapar det en bra grund för min studie då det finns en tydlig öppning för forskning

som fokuserar på de sociala och materiella aspekterna av Birkas spelmaterial. Något min uppsats syftar till att göra.

2. Teoretisk utgångspunkt

Denna uppsats har sin teoretiska utgångspunkt i materialitetsteori. Det är ett teoretiskt synsätt som sätter föremålen i fokus i stället för människan. Medan föremål kan ses som en förlängning av människor, besitter de egna egenskaper och funktioner. Dessa skapas genom att föremål och människor influerar och samverkar med varandra (Harris & Cipolla 2017, ss. 74-75). För materiella ting är inte bara neutrala kärl, som saknar mening eller betydelse till dess att människor ger dem det. Istället besitter föremål interna egenskaper, som påverkar vad de väljs att användas till eller symboliserar (Robb 2010, s. 497). Eftersom fokuset i min studie ligger på föremål och deras meningsskapande i koppling till människor, och den betydelse som skapas, finns och upprätthålls genom dem, är detta ett passande synsätt. Mitt fokus ligger inte på vem de specifika människorna var utan de sociala och kulturella aspekter som människorna varit del av, och som spelaterialet kan berätta om.

Materialitetsteorin har kompletterats av några mer specifika teorier som tjänar till att belysa vissa aspekter av min forskning som materialitetsteori inte berör till samma grad. Den första har fokus på materialitet i förhållande till status och sociala grupper. Det är Daniel Millers emulationmodell. Denna teori presenterades i hans bok *Artefacts as Categories: A Study of Ceramic Variability in Central India*. Emulationmodellen kan kortfattat beskrivas som ett system där man kan utläsa vilken status ett föremål har baserat på hur vanligt ett föremål är. När ett nytt föremål eller material kommer till en kultur, är det bara eliten som har tillgång till det. Något som gör att det blir en statusmarkör. Men efterhand förlorar det sin status efter att fler grupper i samhället får tillgång till det. För att behålla sin status skaffar eliten ett nytt material eller föremål som återigen blir till en statussymbol (Tollaksen 2014, s. 27). Denna teori kan användas för att förklara varför olika material och föremål finns i vissa fyndkontexter, men inte andra och hur dessa kan påvisa olika social status. Detta kan således användas för att utläsa status från spelaterialet och det råmaterial som de är gjorda utav.

Den andra kompletterande teorin fokuserar på de sociala och kulturella aspekter som brädspelet besitter. Detta är John Huizingas (1980) teori om Homo ludens, den lekande människan. Det är en teori som handlar om att det är en del av den mänskliga kulturen att

leka. Lekande är det äldsta elementet av den mänskliga kulturen, och är således både en nödvändig och ursprunglig del av alla kulturer (Huizinga 1980, ss. 1, 15). Huzingas begrepp är brett, och kan appliceras på allt från brädspel till krig och rituella ceremonier. Således är det en teori som fungerar bra för att analysera de aspekter som är kopplade till brädspel som aktivitet. Det kan även användas för att förklara varför vissa grupper kan associeras med vissa spel, och de olika egenskaper som brädspelen besitter. Utifrån detta går det att dra slutsatser om vilka olika grupper som spelade brädspel.

3. Metod & tillvägagångssätt

Den metod som har valts att användas i denna uppsats är kvalitativa studier. Detta utifrån det spelmaterial och gravar från Birka som finns beskrivna i Arbmans verk (1940; 1943), samt finns registrerade i Statens historiska museum (SHM) databas (mer om materialet i efterföljande kapitel). Kvalitativa studier gör det möjligt att analysera dessa föremål på djupet, för att sen kunna dra slutsatser om brädspel på platsen under vikingatiden utifrån den mening som artefakterna besitter. Eftersom föremål och människor influerar och samverkar med varandra när det kommer till att skapa betydelse, finns det flera dimensioner av betydelse som går att utläsa utifrån spelmaterial. Uppsatsen har också skrivits utifrån det hermeneutiska synsättet. Detta för att kunna nå de svar som frågeställningarna söker, krävdes det att jag gick utanför forskningen om enbart spelpjäser och studerade forskning om bland annat specifika material och handelsnätverk under perioden.

Genom att jämföra det varierade spelmaterial från Birkas gravar hoppas jag kunna få fram vilka skillnader och likheter som går att utläsa från materialet. Vidare även om själva gravarna och de övriga gravfynden inte utgör fokuset, har de studerats i samband med spelmaterial för att kunna skapa en identitet och kontext för varje grav. Utifrån detta går det att få fram information om kön och social identitet som använts i analysen. Detta utgör grunden för att kunna förstå vem som spelade, vilken social grupp de tillhörde och könsmässig identitet, samt en eventuell status kopplad till brädspel.

Därför är analysen uppdelad i två större delar. Den första delen fokuserar på artefakternas materialitet, och studerar det material och det hantverk som de utgörs av. Således läggs det här ett fokus på råvaror, tillgång, handelsnätverk och fyndkontext. Detta för att kunna utläsa om det finns några mönster mellan de egenskaper som materialet besitter och en eventuell

status som människor kan ha attribuerat till dem. För att kunna ge belägg för analysen har det krävts att varje material analyseras var för sig, och detta har krävt forskning på varje råmaterial. Detta för att kunna nyansera materialet och ge en djupgående insikt i dem.

Den andra delen av analysen fokuserar på de sociala aspekterna, och de individer som spelade brädspel. Här diskuteras de könsmässiga identiteter som spelarna har utifrån de könsbedömningar som finns i SHM databas och i modern forskning. Här förs en diskussion om det huvudsakligen är män som spelade brädspel, något som verkar vara den huvudsakliga åsikten i äldre litteratur. Därefter studeras brädspelens spelteoretiska egenskaper. Här analyseras hur brädspel kan kopplas till olika sociala grupper, beroende på de spelteoretiska aspekterna som är kopplade till brädspelet och de egenskaper som människor väljer att attribuera till dem. Utifrån detta försöker jag även se om det är möjligt att tolka hur utbrett spelandet av brädspel var som aktivitet i Birka.

4. Material

4.1 Urval & avgränsning

Spelmaterial finns i både Birkas gravar och bebyggelse, men för denna studie har jag valt att fokusera på materialet som kommer från gravarna. Anledningen till detta val är den information som den materiella kulturen i gravarna reflekterar och ger en inblick i det samhälle som det kommer från (Björk 2013, s. 3). Medan spelmaterial från bebyggelse och kulturlager också kan ge intressant information om människor och spelande, så går det inte att veta vem de har tillhört. Detta eftersom spelföremål troligtvis har rört sig med sin ägare, något som gör att de kan ha tappats på olika platser både inomhus och utomhus (Edberg, Karlsson & Söderberg 2022, s. 15). Det gör det svårare att finna en koppling mellan material, kön och status i den urbana miljön än i en grav, där brädspelen har deponerats i en kontext som kan besvara detta. Således utgör gravarna den bästa källan av material för att kunna besvara mina frågeställningar.

4.2 Fyndkontext

De runt 1100 undersökta gravarna på Birka utgör både ett tydligt avgränsat och varierat material. Detta gör att det går att få en bild av var spelmaterial har deponerats utifrån den varierade fyndkontexten. Utifrån de undersökta gravarna innehöll tjugoåtta av dem minst en

form av spelmaterial i sig. Av dessa är sexton brandgravar, tio kammargravar och två kistgravar. Detta baserat på information från Arbman (1943) och SHM. Dessa gravar och deras gravfynd kopplade till brädspel kommer kort att beskrivas i efterföljande stycken. Det finns en detaljerad tabell över alla studerade gravar och deras gravgåvor i slutet av uppsatsen (tabell 1).

Kammargravarna har alla daterats till 900-talet och framåt, förutom Bj 624 som daterats till runt 800-talet (Lindquist 1984, s. 218). För brandgravarna och kistgravarna finns det ingen tidsmässig bedömning, utöver vikingatid. Således går det inte att göra några tidsmässiga analyser av materialet. Av de könsbestämda gravarna på Birka med brädspel är åtta av de enskilda gravarna bekräftade att vara mansgravar. Detta inkluderar fem kammargravar (Bj 524, 624, 710, 886 & 986), en kistgrav (Bj 58B), och två brandgravar (Bj 307 & 917) (Lindquist 1984, s. 215; SHM). Vidare finns det två kammargravar som är dubbelgravar med både en man och en kvinna begravda i sig. I Bj 644 är brädspelet attribuerat till mannen, medan i Bj 750 har det inte skett en sådan distinktion (Arbman 1943; Lindquist 1984, s. 215). Endast tre kammargravar, Bj 523, 581 & 860A, och en brandgrav, Bj 324, innehåller brädspel och tillhör en kvinna (Lindquist 1984, s. 215; Ringstedt 1997, s. 76). Sedan finns det en grav (Bj 1035) som är identifierad både som manlig och kvinnlig enligt SHM, men som inte är noterad som en dubbelgrav. Eftersom det råder osäkerhet om könet, räknar jag denna grav som oidentifierad. De resterande 13 gravarna, alla brandgravar, är könsmässigt oidentifierade.

4.3 Spelmaterial

De flesta spelpjäser av ben är från brandgravar, och är i många fall både fragmenterade och brända (Bj 8, 51B, 75, 80A, 307, 754, 996 och 1142A). I dessa gravar finns det bara några enstaka bevarade spelpjäser. Två gravar som skiljer sig från detta mönster är Bj 82A (fig. 6), där de brända fragmenten har tolkats ha tillhört minst tjugo spelpjäser, och Bj 20 (fig. 4) där det finns trettiofem hela spelpjäser. Vidare i Bj 150B (fig. 8) var både spelpjäserna och kungen ursprungligen fragmenterade, men har numera limmats ihop. Det finns en kammargrav som har välbevarade spelpjäser av ben. Bj 624 har tjugosju spelpjäser och en kungspjäs med en avtagbar hatt i förgyllt brons som fästs på ett järnstift (fig. 16). En liknande spelpjäs, av horn, med ett järnstift återfanns i kammargraven Bj 886 tillsammans med tjugofyra spelpjäser. I brandgravan Bj 917 finns det nio brända spelpjäser av antingen ben eller horn (fig. 27; Arbman 1943). Sedan i kammargravarna Bj 581 finns det tjugosju

spelbjäser av valben (fig. 15), i Bj 886 finns tjugofem spelbjäser av oidentifierat horn (fig. 24), och i Bj 986 är de sexton spelbjäserna (fig. 28) och kungspjäsen (fig. 29) gjorda av älghorn. Ett annat ovanligt material är spelbjäsen av hästtanden från Bj 324 (fig. 9).

Vidare finns det två gravar som innehåller både spelbjäser av ben och glas. I brandgraven Bj 112B (fig. 7) finns det en enda spelbjäs av ben tillsammans med ett par intressanta fynd av glasspelbjäser. Här har de väldigt brandskadade spelbjäserna antingen smält, konglomerats med benbitar, eller splittrats i ett 100-tal större och mindre glasfragment. Arbman konstaterade att det finns minst fem spelbjäser av mörkgrönt glas, och att de resterande spelbjäserna var av ljusblått glas med mörkblått spiralmönster. Den andra graven med en kombination av spelbjäser av olika material är brandgraven Bj 1035. Här finns det två spelbjäser av ben och en spelbjäs av blågrönt glas (Arbman 1943, s. 52, 433; SHM Spelbjäs 575042; SHM Konglomerad spelbjäs 575052).

Det finns fyra gravar som endast har spelbjäser av glas i sig, alla fyra är kammargravar. Bj 523 har fjorton spelbjäser och en kungspjäas av blått glas med ett lila spiralmönster, samt fem spelbjäser i mörkgrönt glas (fig. 10 & fig. 11). Bj 644 har tjugotvå spelbjäser (fig. 19) och två kungar (fig. 20) av havsgrönt material med lila spiralmönster. Bj 710 har åtta spelbjäser i mörkgrönt glas med vitt spiralmönster (fig. 21), och Bj 750 har sjutton spelbjäser i ljusblått glas och åtta i mörkgrönt glas (fig. 22) samt en kungspjäas (fig. 23) i grönt glas med mörkblå detaljer (Arbman 1943, s. 158, 225, 245, 271).

Endast två gravar har spelbjäser av bärnsten, Bj 524 och Bj 860A. Båda dessa är kammargravar. I den första graven finns det ett set av fjorton spelbjäser (fig. 12 & fig. 13) och en kung (fig. 14), medan i den andra finns bara en enda spelbjäs. Arbman noterar att fynden från båda gravarna är samma typ av spelbjäs. Tre av spelbjäserna i Bj 324 är i ett rött och "glödande" material. Övriga spelbjäser är gula och ogenomskinliga, inklusive spelbjäsen från Bj 860A (Arbman 1943, s. 161, 335; Gjøstein Resi 2011, s. 119-120).

Det finns bara en grav som har en spelbjäs av sten i sig, brandgraven Bj 52. Spelbjäser är gjord av kalksten och den har beskrivits som defekt. Men ingen ytterligare information finns om varför den har fått denna bedömning (Arbman 1943, s. 19; SHM Spelbjäs 450632).

I Birka återfinns tärningar i fyra av gravarna: Bj 20 (fig. 5), 51, 581 (fig. 15) och 644 (fig. 18). I de två kammargravarna 581 och 644 finns det tre avlånga tärningar (Arbman 1943, s. 189-190, 225). De tre tärningarna från Bj 644 (fig. 18) är av hjorthorn och tärningarna från Bj 581 (fig. 15) är av valrosstand (Kristofferson 1994, s. 22; Lindquist 1984, s. 215; SHM Stavtärning 561871). Vad för form tärningarna från brandgravarna Bj 20 och 51 har är osäkert, men vi vet att de är gjorda av ben (Kristofferson 1994, s. 22).

När det kommer till spelbräden är det bara järnföremål som suttit på dem som finns bevarat. I fyra kammargravar, Bj 581, 624, 750 & 886, finns det fynd av bland annat järnbitar, fötter och hörnbeslag (fig. 17 & fig. 25) tillsammans med annat spelmaterial. I de två kistgravarna Bj 58B och 761 finns det bara järnfötter, och dessa utgör också det enda materialet i dessa gravar som är kopplat till brädspel (Selling 1940, s. 137-139, 140-142).

4.4 Källkritik av material

Eftersom materialet för studien huvudsakligen är baserade på uppgifterna från Arbman sammanställning av Birkas gravar, har detta varit utgångspunkten för vilka gravar som hade material relevant för denna studien. Om inte något har benämnts som ett spelbräde, spelpjäs och tärning, har det inte tagits med i denna studien. Således är det möjligt att det finns andra spelmaterial från de andra gravarna som jag kan ha missat, eftersom jag specifikt sökte på orden för spelpjäser, tärningar och spelbräde. Det var för tidskrävande att läsa detaljerna för varenda en av de drygt 1100 undersökta gravarna. Sedan eftersom Arbman text är på tyska och jag inte kan tyska, har jag fått översätta texten med hjälp av Google Translate. Ibland översatte jag till både svenska och engelska för att försöka få en så korrekt översättning som möjligt. Men det kan ändå finnas felaktigheter i översättningen.

Sedan är tolkningarna och analysen av materialet endast fokuserade på Birka. De är således inte menade att vara representativa för andra platser i Sverige under perioden. Att jag valt att fokusera på brädspel från gravar kommer från att det utgör ett mer kontextuellt material än andra möjliga fyndplatser. Dels för kopplingen till personen i graven, men också för att man kan se intentionen bakom handlingen.

5. Analys & resultat

5.1 Det man spelar med

5.1.1 Spelpjäser

Spelpjäser är den vanligaste formen av spelmaterial som återfinns i gravar, och i de svenska museerna finns det idag tusentals av dem. Speciellt spelpjäser gjorda av ben och horn dominerar materialet (Hennius et al. 2018, s. 613). Utifrån välbevarade gravar, bland annat från Birka, går det att få en idé om vad spelpjäserna har använts till för brädspel. Det mest utmärkande fyndet bland Birkas spelpjäser är kungspjäserna. Dessa är en speciell spelpjäs som skiljer sig från de andra spelpjäserna, antingen genom storleken eller skillnader i utformningen. Närvaron av denna kungspjäs påvisar att man har spelat Hnefatafl (Kristoffersson 1994, s. 35; Lindquist 1984, s. 216; Parlett 1999, s. 200). Från Birka finns det spelpjäser (fig. 1) av ben, horn, tand, glas, bärnsten och kalksten (Arbman 1943; Gjøstein Resi 2011, s. 116; Gustavsson, Hennius & Ljungkvist 2015, s. 51; Magnusson Staaf 2015, s. 41).

Baserat på genomsnittet av dokumenterade fynd av spelpjäser, tolkar Rundkvist & Williams (2008) att det kan ha varit runt tjugofem spelpjäser i ett komplett set (Rundkvist & Williams 2008, s. 93). Hennius et al. (2018) uppskattar att ett komplett set för Hnefatafl hade mellan tjugo och trettiofem spelpjäser. Men det är inte säkert att alla begravningar innehöll en komplett set från början (Hennius et al. 2018, ss. 616, 618). Då dessa nummer huvudsakligen baseras på de välbevarade spelseten från högstatusgravar, kan det verkliga numret vara annorlunda. Men vad detta nummer är, är svårt att säga då spelpjäserna från brandgravar ofta är fragmenterade. Eftersom standardiserade brädspel är en modern idé, kan man inte heller bedöma storleken på ett spelset utifrån de bevarade spelbräderna. Istället visar de skiftande storlekarna på just spelbräderna att antalet spelpjäser troligtvis inte hade någon betydelse, desto längre man följer reglerna av ett ojämnt antal pjäser på brädet (Parlett 1999, ss. 200-201).

Material spelpjäser

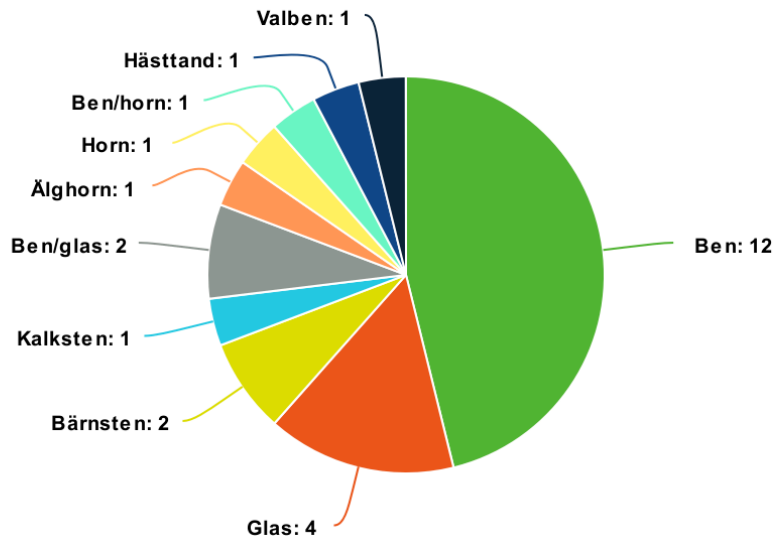

Fig. 1. Diagram över spelpjäsernas material. Detta är baserat på antalet gravar, inte antalet spelpjäser. Detta eftersom många spelpjäser är fragmenterade, och det totala antalet är okänt.

5.1.1.1 Organiskt material

Det vanligaste förekommande råmaterialet för spelpjäser i det arkeologiska materialet är de av ben och horn (Brink, Grehn, & Helgesson 2020, s. 126; Rundkvist & Williams 2008, s. 93). Fynden av ben kommer överväldigande från brandgravar. Majoriteten av dessa spelpjäser är troligtvis gjorda av avsågade ledkulor från oidentifierade däggdjur. Dessa är halvsfäriska svarvade spelpjäser med ett hål i botten, som kan vara en bieffekt av produktionstekniken. Ett undantag till den generella formen som finns på spelpjäserna, är de från Bj 917 (Gjøstein Resi 2011, s. 116; Lindquist 1984, s. 215). Det är svårt att säga vilket däggdjur spelpjäserna är gjorda utav, då det inte finns någon information om det. Men med tanke på att spelpjäsen i Bj 307 kommer från ett avsågat och obearbetat lårbenshuvud av nötkött, är det möjligt att även de andra spelpjäserna också har sitt ursprung från nötkött eller andra lokalt tillgängliga djur (Andersson 2017, s. 178; Arbman 1943, s. 89).

Men det ska nämnas att inte alla spelpjäser av ben är av lokalt ursprung. Det finns flera benfynd som vittnar om långväga kontakter. Spelpjäserna av valben i den rika kammargraven Bj 581 är ett bra exempel på detta. Valben kan ha importerats från området vid norra Norges kust. Ursprungligen kan valben ha tjänat som statusmarkör, men med tiden finns de i en större utsträckning av gravar (Hennius et al. 2018, ss. 623-624). Men med detta sagt finns det bara en grav med bekräftade valbensspelpjäser i Birka. Frågan är således om inte valben har

haft en betydelse här. Speciellt med tanke på att deras fyndplats är i den rika vapengraven Bj 581, och att de är de enda svenska spelpjäserna av valben som delvis är bearbetade - även om det finns liknande fynd från de brittiska öarna (Hennius et al. 2018, s. 624). Det är troligt att dessa spelpjäserna importerades i sin färdiga form. Detta då det inte finns några spår av tillverkning eller handel av hela valben, trots att det finns belägg för en aktiv handel under perioden med just valben (Hennius et al. 2018, s. 625).

Sedan finns det även andra fynd av organiskt material från Birka som pekar på status. I brandgraven Bj 324 finns en obränd spelpjäs av hästtand, vilket är ett intressant material för en spelpjäs. Medan hästen var ett lokalt förekommande djur, hade den under vikingatiden en hög ställning i samhället. Det är inte ovanligt att man finner hästar offrade i rika krigargravar. Hästen hade en sådan betydelse att även närvaron av hästrelaterade föremål i gravar tjänade som en statusmarkör (Björk 2013, s. 44; Ringstedt 1997, s. 69). Denna koppling kan vara varför man tidigare trodde att spelpjäserna i Bj 581 var av hästtänder (Selling 1940, s. 141), då det är en av de rikaste vapengravarna i Birka. Men då nyare studier visar att dessa spelpjäser egentligen är av valben, lämnar det bara en spelpjäs av hästtand i spelmaterialet. Det som gör denna spelpjäs från Bj 324 ännu mer intressant är dels att den är funnen i en brandgrav och dels att graven är bekräftad att ha tillhört en kvinna. Inga andra föremål kopplade till vapen eller en maskulin identitet finns bland gravgodset (Arbman 1943, ss. 92-93). Eftersom spelpjäsen inte är bränd, har den troligtvis lagts i graven efter kremeringen.

De sexton spelpjäserna i Bj 986 är gjorda av älghorn (Lingquist 1984, s. 215). Deras detaljerade utformning pekar på att de är gjorda av en professionell hantverkare. Men samtidigt är det inte ovanligt med älghorn i gravarna på Birka. De har påträffats i både brandgravar och kammargravar, och utgör en majoritet av hornmaterialet från Birka (Holmquist 1990, s. 180; Karlsson 2016, s. 127). Detta kan bero på att älg är ett lokalt förekommande material. Men de kan också komma från de utbyten som Birka hade med norra Skandinavien, vilket gör dem till en import trots att de fanns lokalt. Detta kan visa på viktiga relationer mellan materialet och de människor som drev handeln (Karlsson 2016, ss. 130-131). Sedan är också spelpjäserna av horn från kammargraven Bj 88. Men i nuläget finns det ingen tolkning om vad för djur dessa kommer från.

Spelpjäser av ett organiskt material är fyra gånger vanligare i brandgravar än i kammargravar (fig. 2). Att det huvudsakligen är de spelpjäser av oidentfierat eller lokalt ben/horn material

som återfinns i kammargravarna, visar att spelpjäser av ben var ett mer lättillgängligt material än exempelvis valben. Mängden fynd och dess kontext i de mindre rika brandgravarna kan vara en bekräftelse på Sandbergs (1994) tes att brädspel blev en aktivitet för fler människor och sociala grupper under den yngre järnåldern (Sandberg 1994, ss. 61–62). Detta eftersom man kunde tillverka spelpjäser själv utan att behöva importera materialet eller spelpjäserna. Att spelpjäser i ben är vanligast i gravar utan en högstatus kontext skulle kunna förklara varför ben generellt sett verkar ses som ett material som har en lägre ställning än glas och bärnsten (Andersson 2017, s. 178; Bratt 2008, s. 88). Men det ska påpekas att det finns enstaka fall av spelpjäser av ben i gravar av hög status. I kammargraven Bj 624 finns det tjugosju spelpjäser av ben, och i båtgravan Grav 1 från Gamla Uppsala så finns det tjugotre spelpjäser av ben (Rundkvist & William 2018, s. 88). När det kommer till spelpjäser av ett organiskt material i de andra rika kammargravarna i Birka går det att se material som har kopplingar till långväga kontakter och nätverk. Valben behövdes som sagt importeras till Birka, och det är även möjligt att även älghornen reflekterar kontakter kopplade till import. Detta gav troligtvis dessa material en högre status, och dessa spelpjäser besatt troligtvis en annan form av materialet än de spelpjäser gjorda av ett vanligare råmaterial av ben.

Fördelning spelpjäser av ett organiskt material

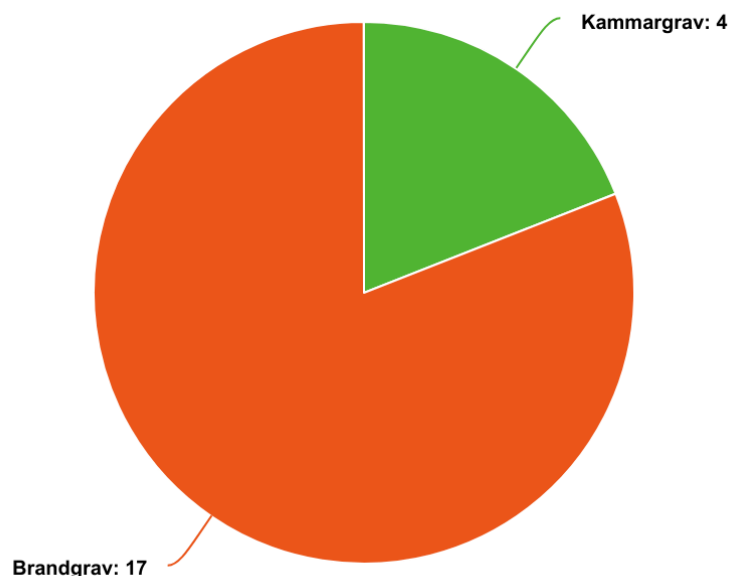

Fig. 2. Diagram över fördelningen av spelpjäserna av organiskt material, baserat på gravskick.

5.1.1.2 Glas

Det finns sex gravar som har spelpjäser av glas i sig, två brandgravar och fyra kammargravar. Spelpjäser gjorda av blått glas är det vanligaste. Detta innefattar ljusblått, mörkblått och blågrönt glas. Därefter finns det även spelpjäser av grönt glas, lila glas och ett enstaka fall av vitt glas. Det verkar ha funnits en standard för formen på dessa spelpjäser. Alla spelpjäser av glas som finns dokumenterade i Arbmans (1940; 1943) arbete och på SHM visar relativt höga spelpjäser med en kupolformad topp och platt botten. Liknande spelpjäser av glas finns i den rika båtgraven Grav 3 från Tuna, och från Ryssland (Whittaker 2006, s. 105).

Var glaset som spelpjäserna är gjorda av kommer ifrån är osäkert. Under den romerska järnåldern importerades glas från de romerska provinserna (Stjernquist 1955, s. 125). Men när det västra romarriket föll försvann mycket av glasexporten till norra och västra Europa. Detta är varför det enbart finns spelpjäser av ben i fyndmaterialet från folkvandringstiden. Från 700-talet går det att se hur glaset långsamt kommer tillbaka till Skandinavien. I Åhus har man funnit glasproduktion från denna period. Detta i form av ett blått transparent prefabrikat, det vill säga en glasklump som glassmederna sedan smälte ner och formade på plats. Glaset kan ha importerats från det Bysantinska riket. Från den vikingatida centralplatsen Kaupang i Norge vet vi att man även här använde sig av halvfabrikat när det kom till glasföremål. Det verkar som att närvaron av blått och grönt glas krävde att man hade tillgång till glas i dessa färger, som man sedan kunde använda för att färga glasmassan. Således kan det troligtvis ha varit något liknande i Birka (Gaut 2011, ss. 175, 248; Kristoffersson 1994, s. 19; Råhlander 2017, s. 6).

Tillgången till spelpjäser av glas krävde både sociala kontakter och hantverkare med hög kompetens. Då produktionen av glas bara har skett på ett utvalt antal platser i Skandinavien under perioden, betyder det att glaset importeras till Skandinavien för att sedan bara vara tillgängligt på vissa specifika platser, som Birka och Åhus. Glaset var ett lyxföremål som distribuerades i Skandinaviska handelscentrum (Gaut 2011, ss. 172, 250, 252). Något som kan förklara varför de huvudsakligen återfinns i de rika kammargravarna. Sedan eftersom mängden glasfragment från brandgraven Bj 112B indikerar förekomsten av flera spelpjäser av materialet, hade troligtvis även denna person viss rikedom och kontakter.

5.1.1.3 Bärnsten

Då spelpjäser av bärnsten bara finns i två gravar, Bj 524 och Bj 860A, kan man säga att det är det mest ovanliga materialet. Detta är också något man ser när man blickar utanför Birka, då det bara finns ett fåtal kända gravar som har spelpjäser av bärnsten i sig. Det verkar finnas en koppling mellan status och bärnsten. Något man ser i bland annat båtgraven i Skamby och den norska båtgraven i Storhaug (Gjøstein Resi 2011, s. 116; Rundkvist & Williams 2008). Något som är intressant med spelpjäserna av bärnsten från Bj 524, är att det inte finns en tydlig skillnad mellan kungspjäsen och de övriga spelpjäserna. Kungspjäsen här är inte lika distinkt i sin utformning som de av glas och det organiska materialet. Medan dessa har en tydlig utformning och är markant större än de andra pjäserna, är kungspjäsen i bärnsten bara lite större än de andra pjäserna, lite mer rundad i formen och med ett inristat mönster (fig. 12 & fig. 14). Detta kan vara ett resultat av den formen och storleken som den tillgängliga bärnstenen hade.

Bärnsten är ett material som återfinns naturligt i det södra området av Östersjön, och ut i Norrsjön. Bärnstenen från detta område kallas för baltisk bärnsten, och det var ett värdefullt material långt innan vikingatiden. Under den romerska järnåldern exporterades bärnsten ner till det romerska riket och medelhavet i utbyte mot lyxföremål. Under vikingatiden kom bärnstenen att vara ett framstående material på handelsplatserna. Rent geografiskt kommer troligtvis bärnstenen som återfinns i Birka och närområdet kommer från de sydöstra delarna av Östersjön eller från den sydvästra delen av Jutland (Andersson & Herschend 1997, s. 38; Gjøstein Resi 2011, ss. 107-108; Rundkvist & Williams 2008, s. 89). Men även om bärnstenen inte är naturlig för området, finns det spår att man bearbetade den på plats i Birka (Rundkvist & Williams 2008, s. 89). Det är mycket möjligt att spelpjäserna smides där.

Att bärnstenen fortfarande håller en hög status under vikingatiden kan man utläsa ifrån gravfynden. I litteraturen som berör spelpjäserna av bärnsten från båtgraven i Skamby beskrivs de som "ovanliga och exklusiva". Denna koppling som finns mellan bärnsten och status är tillräckligt för att definiera en person som av hög status (Rundkvist & Williams 2008, ss. 91, 93). Detta då bärnsten huvudsakligen återfinns i rikt utsmyckade kammargravar och båtgravar. De fåtal fynd som finns och deras fyndkontext stödjer denna idé. Men det är också möjligt att det har funnits spelpjäser eller andra föremål av bärnsten. Detta eftersom brandgravarnas kremering hade förstört bärnstenen om det fanns däri (Rundkvist & Williams 2008, s. 89). Utifrån det material som finns kvar rent arkeologiskt får man tolka det som att

spelbjäser i bärnsten är ett tecken på individer av en högre status, och/eller av monetär rikedom.

5.1.1.4 Sten

Då det bara finns en spelbjäs av sten, den av kalksten från Bj 52, i Birka materialet kan det tolkas som att det var ovanligt med stenspelbjäser under vikingatiden. Medan det inte finns några andra fynd av spelbjäser av sten i Birka, är de inte helt ovanliga i det arkeologiska materialet från järnåldern. Men de är inte lika vanliga som ben eller glas, i alla fall inte i Sverige (Kristoffersson 1994, s. 19; Sandberg 1994, s. 24). I Norge har det funnits hundratals spelbjäser av sten från utgrävningar i Trondheim och Bergen. Dessa spelbjäser har inte den kupolformen som många av spelbjäserna från Birka har, utan majoriteten utgörs av cirkulära skivor (Spjuth 2012, ss. 28-29). Om spelbjäsen i kalksten från Bj 52 också har denna form går inte att säga, då det inte finns någon skriftlig eller visuell beskrivning av den i de undersökta källorna.

Varför det finns så få fynd av stenspelbjäser i Birka är svårt att säga. Det man kan säga är att sten inte är exklusivt material, och att detta kan förklara varför det inte finns fler liknande fynd i Birkas gravar. Kristoffersson (1994) framförde en idé om att sten inte var värdefullt nog, materiellt eller symboliskt, att inkludera i graven (Kristoffersson 1994, s. 39). Något som skulle resultera i att spelbjäser av sten inte hittas i denna kontext. Men bristen av spelbjäser av sten i spelaterialet kan också bero på att dessa kan ha blivit översedda i det arkeologiska materialet.

5.1.2 Tärningar

De tre avlånga tärningarna i kammargravarna Bj 581 och 644 är rätklockstärningar. Dessa är den vanligaste tärningstypen i det arkeologiska materialet från den yngre järnåldern. Något som går att se i Birka, då tärningar av denna typ också har hittats dess bebyggelse (Edberg 2021, s. 20; Kristoffersson 1994, s. 26). Även de brända fragmenten av tärningarna i Bj 51B är troligtvis också denna sort av tärning (Arbman 1943, s. 19). Vad för sorts tärning de brända fragmenten från Bj 20 kom från har inte fastställts.

Tärningarna är gjorda av olika former av organiskt material. Tärningarna i brandgravarna 20 och 51B är av oidentifierad ben. Detta kan jämföras med tärningarna från kammargravarna, där man har tagit reda på vad det är för material. Tärningarna från Bj 644 är av

kronhjortshorn (Kristoffersson 1994, s. 22; Lindquist 1984, s. 33). Att det rör sig om kronhjort kan man anta då det är den framträdande hjorten i materialet från Birka. Då detta material är importerat, vittnar det om långväga kontaktnät. Kronhjorthornen kan ha importerats från södra Skandinavien eller västslaviska områden i Östersjöregionen, eller från England och Rhenlandet vid Nordsjön (Karlsson 2016, ss. 126-127, 130). Ett annat ovanligt material som påvisar långväga kontaktnät är valrosstand, vilket tärningarna i Bj 581 är gjorda av (Arbman 1943, s. 189-190; SHM Stavtärning 561871). Valrosständer kan ha importerats från Grönland, Island, norra Norge eller Vita havet i Ryssland (Frei et al. 2015, s. 448), vilket är ett brett område och alla dessa platser kräver att man importerar materialet till Birka

Det är också möjligt att det fanns tärningar i andra material än bara ben, horn och tand. Kristoffersson (1994) tar upp denna möjlighet, då det finns ryska fynd av tärningar av trä som har tydliga likheter med de skandinaviska tärningarna (Kristoffersson 1994, s. 39). Eftersom trä förmodligen går det inte att säga om de fanns i Birka, då de inte skulle finnas kvar i det arkeologiska materialet. Om de ursprungligen har funnits där. Men det känns inte som en omöjlighet. Speciellt inte då det som sagt finns bevarade tärningar av trä från perioden.

5.1.3 Spelbräde

Medan det går att finna både spelpjäser av diverse material och tärningar i vikingatida gravar, finner man nästan aldrig ett bevarat spelbräde med dem. Att det antas att det en gång i tiden fanns ett spelbräde i trä som ackompanjerade spelpjäserna, är från de järnföremål som finns bevarade. Dessa, huvudsakligen nitar och vinkelbeslag, satt på spelbrädet. Med utgång med järnföremålen från Bj 886 visade Dagmar Selling hur träresterna på dessa nitar, stift med runda huvud och hörnbeslag inte kom från tre skrin utan från ett spelbräde i trä med en trälist runt omkring. Detta bekräftades ytterligare från det faktum att de tjugofem spelpjäserna i horn låg på det som en gång varit spelbrädet (Lindquist 1984, s. 216; Selling 1940, ss. 137-139).

Nitar och hörnbeslag av samma form, med trärester på sig, identifierades även i tre andra gravar i Birka. I Bj 624 finns det både hörnbeslag och andra järnbeslag (fig. 26; Selling 1940, ss. 140-142). Det är också troligt att dessa spelbräden hade fötter på undersidan. Detta då Selling identifierade en annan sorts järnbeslag som hon tolkade till att vara fötter då det finns fyra identiska av dem i gravarna (Selling 1940, ss. 141-142). Något som är intressant

med dessa fötter är att de också har hittats i de två kistgravarna Bj 58B och 761, som är helt utan annat spelmaterial (Arbman 1943, ss. 22, 278). Detta gör en fundersam om det har funnits spelpjäser eller tärningar i dessa gravar, eller om brädet var för en annan aktivitet.

Det kan nämnas att det finns ett par bevarade spelbräden i trä från vikingatiden i Skandinavien. En är från den norska båtgraven i Gokstad och en annan från en båtgrav i Årby, Uppland. Brädspelet från Gokstad har utskuren ornamentik och spikhål, medan spelbrädet från Årby har mer grovt utskuret mönster. Ett mer internationellt spelbräde är det väldigt fint bearbetade spelbrädet från Ballinderry på Irland (Selling 1940, s. 134). Men dessa är ovanliga, och därav får de utmärkande järnbeslagen tjäna som ledstjärna för identifikationen av spelbräden i gravar där träet inte finns bevarat (Rundkvist & Williams 2008, s. 83).

Men det var troligtvis inte alla spelbräde som hade järnföremål på sig. Ett bevarat spelbräde från Sigtuna, som är daterat till precis efter vikingatiden, var bara en ristad träplatta. Denna platta kan ursprungligen ha varit botten för en tunna, som man senare har ristat in en spelplan av 11x11 rutor på (Edberg, Karlsson & Söderberg 2022, s. 12). Att man tror att den kommer från en tunna, beror på att man först identifierat den som detta då man inte noterade rutmönstret (Edberg, Karlsson & Söderberg 2022, s. 12). Således finns det en möjlighet att även andra föremål var ett spelbräde, men att de inte har identifierats som detta. Eller att spelbräde fanns i fler gravar, men eftersom de inte hade några järnbeslag som bevarats går det inte att veta med säkerhet.

Att det bara finns väldigt få bevarade spelbräden beror med största sannolikhet på att de var av trä, och trä förmultnar (Bratt 2008, s. 88; Magnusson Staaf 2015, s. 40). Trä lämnar också få spår efter sig när det har blivit bränt. Att man inte hittar några spelbräde i brandgravar, kan bero på att de endast bestod av ett material som förstördes under kremeringen. De spelbräden som har bevarats är undantagsfall där både gravskicket och de kemiska förhållandena i graven har tillåtit träet att bevaras. Dessa spelbräden kan ge en djupare insikt i spelandet som aktivitet, och det man spelade. Brädspelet från Gokstad har ett symmetriskt 13 x 13 rutmönster på ena sidan för Hnefatafl. Den andra sidan var för ett kvarnspel, likt det spelbrädet i Årby som också har en sida för ett kvarnspel (Hall 2016, s. 444; Kristoffersson 1994, s. 19). Hur vanligt det var med dubbelsidiga spelbräden är svårt att säga utan ett större

material, men det är möjligt att de gravar som innehåller både spelpjäser och tärningar har varit för dubbelsidiga spelbräden.

Valet av trä för spelbrädet kan ha reflekterat statusen av ägaren. Eftersom spelbräde inte har några krav på att vara praktiska spelade troligtvis estetiska och symboliska faktorer den största rollen i valet av trä (Hilbert 2018, s. 21). Spelbrädet från Gokstad är gjort av ek, en vedart som behövdes importeras från södra Skandinavien. Den har även professionella ristningar som påvisar en kunnig hantverkare. Båda dessa faktorer definierar att detta spelbräde tillhörde en individ från det högsta sociala skiktet. Detta kan jämföras med spelbrädet från Årby. Det är gjort av en furuplanka och har enkla ristningar, vilket pekar på en individ av en lägre elit (Hilbert 2018, ss. 15-16, 21). Medan båda gravarna är båtgravar kan man se deras olika ställningar inom eliten genom spelbrädet. Även inom en exklusiv grupp finns det olika grupperingar. Detta går även att se från den samtida båtgraven Grav 14 från Valsgårde. Här finns det ett spelbräde av ek, rönn och björk (Hilbert 2018, s. 19). Då Grav 14 har bedömts tillhöra en individ av den lägre eliten, kan denna kombination av olika vedarter påvisa hur man har försökt fylla ut spelbrädet med statusmaterial även om inte hela spelbrädet kunde vara av materialet.

Medan det inte går att säga vad spelbräderna i Birka var gjorda av, ger de samtida fynden en fingervisning om att materialet av spelbrädet också kan ha utgjort en viktig roll och statussymbol. Då Båtgravar och kammargravar likvärdiga rent statusmässigt, och kan ha tillhört samma sociala grupp (Neiß 2015, s. 226), kan man dra paralleller från de spelbräde från båtgravarna och Birkas spelbräde. Närvaron av spelbräden i gravarna kan ha visat på prestige i graven, då de olika vedarternas kvalitet reflekteras i statusen av den begravda. Olika typer av trä gavs egenskaper baserat på deras sociala och symboliska kontexter (Hilbert 2018, s. 24; Robb 2010, s. 497).

5.2 De som spelar

5.2.1 Könsmässig identitet

Gravar utgör en viktig källa när det kommer till att få information om vem som har spelat brädspel i Birka. Av de nio kammargravar som innehåller spelpjäser, innehåller åtta av dessa också vapen och sju tillhör män (Ringstedt 1997, s. 76). Då dessa gravar både symboliserar individens roll som krigare och dennes status i samhället, kan man förstå varför det kan tolkas

att det finns en stark koppling mellan en manlig krigareelit och brädspel i den arkeologiska tolkningen. Spelmateriel har använts som ett verktyg för att könsbestämma gravar under järnåldern (Gustafsson 2004, s. 116; Rundkvist & Williams 2008). Något man kan se från det faktum att de vapen i dubbelgraven Bj 644 är attribuerade till mannen, och att individen i Bj 581 under en lång tid antogs vara en man (Hedenstierna-Jonson et al. 2017, s. 3).

Genom denna arkeologiska koppling av brädspel med män under järnåldern, borde majoriteten av de gravar där man finner brädspel tillhöra män. När man studerar de könsbestämda gravarna från Birka finns det åtta gravar med män, fyra gravar med kvinnor och två som är dubbelgravar med både en man och kvinna. Samma mönster går också att se i andra samtida gravar i Skandinavien. I Hedeby fanns det brädspel i tre manliga gravar och en kvinnlig grav (Saager Lorenzen 2018, ss. 40, 56). Vidare bland de undersökta storhögarna i Mälardalen som är daterade till vikingatid, är fyra män, en kvinna och två möjliga dubbelgravar med en man och en kvinna (Bratt 2008, ss. 216-248). Båtgravarna IX från Vendel och Grav 1 från Gamla Uppsala tillhör båda män (Hildenborg 2018, ss. 12-13, 21). I majoriteten av dessa manliga gravar har männen också begravts med vapen, medan kvinnorna (med undantag för Bj 581) har begravts med traditionellt kvinnliga föremål.

Det stora problemet dock med att bara titta på de könsbestämda gravarna är att bilden av vem som spelar kan bli väldigt skev. För majoriteten av gravarna i Birka är könsmissigt oidentifierade (fig. 3). Detta kan bero på att gravgåvorna är tvetydiga, som i Bj 1035, eller att det inte finns artefakter i graven som kan indikera kön. Men den största anledningen till att många gravar inte har något identifierat kön till sig beror troligtvis på att de är brandgravar (Arbman 1943). Något som säger att brädspel inte är en given artefakt för att könsbestämma en grav till en man, även om många använder dem som ledartefakter för en könslig identifiering (exempelvis Bratt 2008). Även bland storhögarna i Mälardalen finns det fler oidentifierade brandgravar, än gravar med män. Siffran för mansgravar sjunker vidare om man bara ser de gravar som blivit osteologiskt bekräftade som manliga (Bratt 2008, ss. 216-257). Män och brädspel är alltså inte en given kombo.

Könmässig identitet

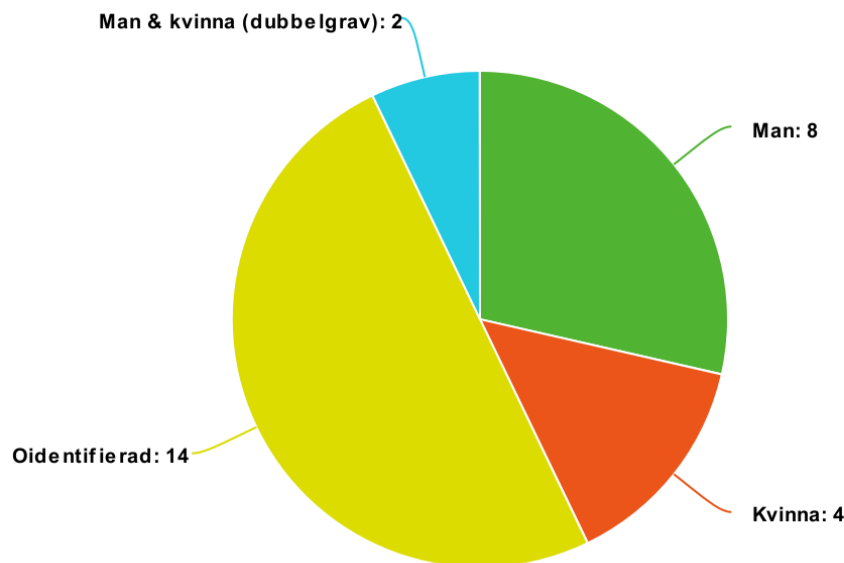

Fig. 3. Diagram över könmässig identitet i Birkas gravar med spelmaterial.

Även Sandberg (1994) fick fram att det fanns fler gravar med oidentifierade individer med brädspel än de med män från vikingatiden, tio gentemot sju. Men det som är intressant från hans undersökning är att fjorton gravar identifierades som kvinnliga (Sandberg 1994, s. 55). Något som går emot det mönster som går att se i annat material. Hans bedömning att det var lika vanligt för kvinnor att spela brädspel under perioden som för män ska tas med en nypa salt, även om det stämde med det materialet han studerade (Bratt 2008, s. 88). Men det Sandberg säger om att det har blivit vanligare att man finner brädspel i gravar med individer av kvinnligt kön och av lägre status under vikingatiden stämmer. Under den romerska järnåldern återfinns brädspel enbart i gravar tillhörande en manlig krigareelit (Svensson 2023, s. 14; Sandberg 1994, s. 35). Under folkvandringstiden och vendeltiden är det manliga och oidentifierade gravar som dominerar, med en enstaka kvinnlig grav i båda perioderna (Sandberg 1994, ss. 40, 50). Således går det att se att den större andelen kvinnliga spelare under vikingatiden är ett resultat av en gradvis förändring under järnåldern.

5.2.2 Sociala roller & status

Då ett strategispel, som det kända vikingaspelet Hnefatafl, kräver att spelaren besitter bra strategiska och taktiska förmågor, är det inte konstigt att brädspel har fått en koppling med

krigare under järnåldern (Spjuth 2012, s. 14). Hnefatafl har troligtvis sitt ursprung i det romerska soldatbrädspellet Ludus Latrunculorum (Kristoffersson 1994, s. 35; Magnusson Staaf 2015, s. 38). Då det var en grupp av elitekrigare som importerade och spelade Ludus Latrunculorum under den skandinaviska romerska järnåldern, blev det att brädspel blev starkt förankrad i en krigare identitet (Svensson 2023, s. 15). Att detta lever kvar under vikingatiden kan man se i reglerna till Hnefatafl. Spelet går nämligen ut på att den ena spelaren ska beskydda kungen, medan den andra spelaren ska försöka tillfångata honom. Den spelaren som vann var antingen den som lyckades föra kungen i säkerhet, eller den som tillfångatog honom (Hall 2016, s. 444; Murray 1952, s. 56).

Brädspellet var således ett föremål som lärde ut och förfinade det strategiska och taktiska tänkandet som var högt ansedd i järnålders samhället (Kimball 2013, s. 70; Saager Lorenzen 2018, s. 57). När man spelar brädspel tränar man sin förmåga att tänka flera steg framåt, planera olika tillvägagångssätt och vara flexibel när förutsättningarna ändras till följd av motståndarens drag (Kimball 2013, ss. 70, 72). Genom att spela brädspel kunde man träna upp sina strategier, samtidigt som man kunde visa upp dem i en situation som inte resulterade i våld och död. Eftersom Hnefatafl är ett strategispel som är baserat på militär strategi, är det sannolikt att spelet ansågs som användbart för att utveckla ens militära förmågor (Whittaker 2006, s. 108). Brädspellet blir ett uttrycken för att vara klipsk och uppvisa talanger, som Huizinga definierar som basfaktorer för den mänskliga leken (Huizinga 1980, ss. 46-47). De strategiska och logiska förmågor som man tränade upp går sedan att översätta till en militär kontext, då ett slag inte enbart kan vinnas genom fysiska förmågor.

Hnefatafl är ett strategiskt krigarspel som huvudsakligen spelades av krigare. Jag säger huvudsakligen eftersom det finns en kungspjäs i kvinnograven Bj 523, och även i brandgraven Bj 150B där det saknas vapen. Men Hnefatafl var med största sannolikhet inte det enda brädspellet man spelade i Birka. Den mest utmärkande pjäsen för spelet är som sagt kungen, men ändå saknas den från flera av gravarna. Av de tjugosex gravarna som har spelpjäser i sig, har bara sex en kungspjäs. Bj 644 har två kungspjäser av någon anledning. Även om det rör sig om en dubbelgrav, behövs det bara en kungspjäs för två spelare. Från de dubbelsidiga spelbräderna från Gokstadsskeppet och Årbygraven vet man att man spelade ett andra brädspel som kallas för kvarnspel (Hall 2016, s. 444; Kristoffersson 1994, s. 19). Medan kvarnspel också är ett strategispel, har den inte den militära konnotationen till sig som Hnefatafl. I kvarnspel ska man försöka slå ut motståndarens pjäser eller sätta dem i en

position där de inte längre kan få poäng (Parlett 1999, ss. 115-119). Något som gör att den kan ha varit ett mer passande brädspel för individer som ville träna och visa upp sina strategiska förmågor, utan att spelet är kopplat till krig.

Det är inte bara krigare som behöver besitta de mentala egenskaper som ett brädspel framhåller. Även andra sociala roller, från köpmän till bönder, behöver också besitta dessa egenskaper (Hall 2016, s. 446). Det går att se köpmän i vissa av gravarna, då både mynt och vikter förekommer. I Bj 644 finns det också en bronsvåg (Arbman 1943, ss. 221-226). Vidare i Bj 750 finns det utöver mynt och vikter, också flera verktyg som kan indikera att det rör sig om en hantverkare-köpmän (Arbman 1943, ss. 267-272). Båda dessa gravar är för individer från samhällets högre skikt (Ringstedt 1997, s. 115). I brandgravarna kan vi se mynt, även i gravar som Bj 51B vars gravgåvor kan anses vara vardagliga (Arbman 1943, s. 19). Det är möjligt att köpmän av en lägre status finns representerade här. Brandgravarna är vidare intressanta då de inte uppvisar samma tydliga koppling mellan brädspel och krigare som i kammargravarna. Medan det finns vapen, huvudsakligen enstaka spjutspetsar, i vissa brandgravar är det inte vanligt med vapen i dem. Här verkar det främst vara människor utan en militär identitet som spelade brädspel, i alla fall utifrån det bevarade gravgodset.

Sedan vill jag framhålla möjligheten att det kan ha funnits ett tredje brädspel som människor spelade i Birka. Detta eftersom det finns ett par fynd av både tärningar och spelpjäser i Birkas gravar. Varken Hnefatafl eller någon historisk version av kvarnspel spelades med tärningar (Parlett 1999, ss. 115-119; Spjuth 2012, s. 14). Samtidigt finns det inga fynd av enbart tärningar här. Därför känns Kristofferssons (1994) åsikt i sin uppsats att tärningar hör samman med spelpjäser när de begravdes tillsammans, och således tillhör de ett brädspel som spelades med både spelpjäser och en tärning rimlig (Kristoffersson 1994, s. 34). Detta hypotetiska brädspel kan ha spelats av individer av en lägre status, då ett spel som är delvis skicklighetsspel och delvis slumpspel hade en lägre status än rena skicklighetsspel, men en högre status än rena slumpspel. Spel som var baserade på spelarens skicklighet och strategiska förmågor är de som hade mer prestige till sig. Detta eftersom de ger spelaren en möjlighet att inte bara träna upp sina förmågor, utan också uppvisa det för andra. Ett slumpspel reflekterar inte spelarens förmågor. Det finns inte någon skicklighet i slumpspel, utan om något symboliserar de en handling där ödet får avgöra utkomsten (Gustafsson 2004, s. 131; Kristofferson 1994, ss. 33, 39-40). Av de fyra gravarna med tärningar, är två kammargravar och två brandgravar. Det intressanta är de två kammargravarna, Bj 581 och Bj

644, är de enda två gravar i hela Birka med ett komplett vapenset i sig (Ringstedt 1997, s. 69). Något som indikerar att de inte bara fick med sig vapen i graven för ritualens skull, utan att de var krigare av en högstatus. Detta kan ha inneburit att de regelbundet interagerade med krigare från olika delar av samhället och kom att spela med dem. De två brandgravarna med tärningar, Bj 20 och Bj 51B är relativt fattiga på gravfynd, även om den första innehåller trettiofem spelpjäser av ben (Arbman 1943, ss. 7-8, 19). Något som kan betyda att de tillhör en lägre status.

Något som är intressant är att spelpjäserna som har hittats i Birkas bebyggelse och hamn är mindre än de som finns i gravarna, vilket kan innebära att de tillhörde lägre sociala grupper i samhället. Då spelpjäserna i gravarna är mer och mindre koncisa i sin storlek, kan det innebära att de individer som begravdes med dem var av en högre status även om de inte var en elit (Gaunt 2011, s. 229). Undantaget är spelpjäserna av ben som kan skilja sig markant, och som huvudsakligen finns i brandgravarna (Lindquist 1984, s. 215). Medan det kan argumenteras att en individ skulle vilja begravas med värdefulla spelpjäser av glas, kan det ha varit en investering som bäst lämpade sig för de levande. Man kanske inte hade den ekonomiska ställningen att man kunde offra spelpjäser i graven. Speciellt då ett set av spelpjäser kunde användas till flera olika brädspel (Kristoffersson 1994, s. 33; Spjuth 2012, ss. 19-20). Om en person kunde begravas med ett helt set av spelpjäser, speciellt av ett fint material, hade personen, eller dennes efterlevande, det bra ställt rent ekonomiskt (Björk 2013, ss. 37-38). Denna uppoffring blir ännu mer permanent för de individer som inte tillhörde eliten och därmed kremerades. Från brandgravarna vet man att spelpjäserna huvudsakligen verkar ha bränts tillsammans med kroppen. Det fanns inte riktigt en möjlighet att efteråt komma och hämta spelpjäserna. Detta kan också förklara varför det är vanligt att bara finna enstaka spelpjäser i brandgravar, även om kremeringen också kan ha betydelse för hur mycket man finner i dessa gravar (Hennius et al. 2018, s. 616).

I Birka finns det tre gravar där spelpjäserna utan tvivel tillhör en kvinna och där gravgåvorna har en kvinnlig karaktär. Endast Bj 523 innehåller ett helt set av spelpjäser, av glas, som motsvarar de set man ser i mans- och krigargravar (Arbman 1943). Detta kan innebära att dessa kvinnor besatt de strategiska egenskaperna som finns kopplat till brädspel (Saager Lorenzen 2018, s. 57). Men eftersom den kontexten där man huvudsakligen finner brädspel tillsammans med kvinnor är den av eliterna, och där brädspel kan ha varit lika mycket en aktivitet som ett sätt att visa sin status (Saager Lorezen 2018, s. 41). Det har även föreslagits

att förmågan att spela brädspel var en del av elitens uppfostran (Andersson 2017, s. 177). Då gravarna med kvinnor och brädspel reflekterar status, tre av fyra är kammargravar och den fjärde är en rik brandgrav, kan detta vara en idé att ha i åtanke. Om detta stämmer är svårt att säga, men det som går att säga att brädspel kan ha tjänat som en symbol för sin status, då dessa huvudsakligen var av finare material. Ett prestigeföremål för eliten att särskilja sig från andra grupper i samhället (Karlsson 2016, s. 129; Robb 2010, s. 497; Saager Lorenzen 2018, s. 67; Whitaker 2006, ss. 103-104).

Men eliten var inte en homogen grupp. Det finns olika grupperingar inom eliten, något som går att se på gravarna. Det finns en övre och en lägre elit (Hilbert 2018, s. 2; Ljungkvist 2009, s. 43). Det finns mer och mindre rika kammargravar, och även mer och mindre rika brandgravar. Det var inte alla som var del av eliten eller som hade status som begravdes i kammargravar, utan dessa var enbart för en liten, specifik grupp (Ringstedt 1997, s. 115). En brandgrav som Bj 112 som har ett helt set med spelpjäser av glas, även dessa har fragmenterats vid kremeringen, visar på att den avlidne hade råd att inte bara investera i spelpjäser och de nödvändiga kontakterna, utan också hade de ekonomiska medlen att begravas med spelpjäserna. Bara för att brandgravar överlag är mindre rika på gravgåvor än kammargravarna, betyder inte att de enbart var för individer av en lägre status. I vissa fall finns det föremål bevarade som kan ge en fingervisning om individens status, men problemet med brandgravar är att man inte vet vad som brändes med kroppen, och vad som inte längre finns bevarat i graven. Således kan man inte ta det finns kvar i brandgravarna som en absolut sanning (Edberg, Karlsson & Söderberg 2022, s. 16). En grav som kan verka fattig rent fyndmässigt, behöver inte nödvändigtvis ha varit det från början (Rundkvist & Williams 2008, s. 81).

5.2.3 Brädspel som aktivitet

Det är inte bara de strategiska egenskaperna och status som går att utläsa från brädspelen. Utifrån de nordiska sagorna vet man att konceptet om heder, tillsammans med hjältemod, var en viktig egenskap för krigarna och eliten under järnåldern, även om det genomsyrade alla grupper i samhället (Kimball 2013, s. 66; Whittaker 2006, s. 107). Då spelande generellt sett skedde mellan två parter krävde det att båda två var väl införstådda och respekterade reglerna för att det skulle fungera att spela. Detta förutsätter att man ser varandra som jämlikar, för om man inte respekterar sin motståndare, rör det sig inte längre ett spel på lek och heder

(Huizinga 1980, ss. 46-47, 90). Denna förståelse för spelets regler kan betraktas som en specifik social kompetens. Umgången uppstod mellan människor som delade denna sociala kompetens, som visste hur man spelade brädspel. Brädspelet kan således ha hjälpt till att lägga grund för och bibehålla relationer (Magnusson Staaf 2015, s. 37). Brädspelet kunde tjäna till att skapa eller bygga allianser och förtrogenhet med andra likasinnade individer eller grupper (Ramsted 2020, s. 43). Att brädspel inte är ett lika vanligt föremål i kvinnogravar kan indikera att det inte var en vardaglig aktivitet för kvinnor (Saager Lorenzen 2018, s. 57).

Hur den sociala aspekten av brädspel tar sin form, kan skilja sig mellan olika sociala grupper. Inom eliten kan det ha varit vanligt att man spelade som ett verktyg för att dels uppvisa sina förmågor, men också för att knyta allianser. Medan i de lägre grupperna kan spelandet ha tjänat som mer av ett folkligt nöje, där man kan ha spelat i en offentlig miljö med en publik. Detta eftersom Gjøstein Resi (2011) nämner att brädspel under vikingatiden flyttar från en privat sfär till en mer offentlig sfär (Gjøstein Resi 2011, s. 116). Spelmateriäl återfinns inte bara i gravar utan också i urbana miljöer, inte bara i Birka utan också i Kaupang, Hedeby och Ribe. Spelandet var en aktivitet som var utbredd och spelades på olika platser, däribland i bostadskvarter och i hamnen (Edberg 2021, s. 20; Gaut 2011, s. 229; Gjøstein Resi 2011, ss. 110, 120-121). Att det kan ha varit en social aktivitet, för fler än bara spelarna, kan komma från det faktum att brädspel är en rolig aktivitet. Människor har det naturligt i oss att man vill leka, och brädspel blir ett sätt att ge uttryck för det (Huizinga 1980, ss. 1, 49). Detta skapade en gemenskap runt spelandet. Spelandet var en viktig del av den urbana miljöns sociala värld av möten mellan olika individer (Edberg 2022, s. 41).

Spelbräden kan också ha haft ett annat syfte än bara för att spela brädspel. Detta eftersom det finns två gravar i Birka, kistgravarna Bj 58B och 761, där det bara finns rester av ett spelbräde och inget annat spelmaterial. Brädspel har nämligen tolkats att kunna vara förknippade med spådom, och ritualer kopplade till tolkningen av framtiden. Från den nordiska sagan Völuspá finns det exempel på hur brädspel används för spådom (Gjøstein Resi 2011, s. 116; Hall 2016, s. 449). Det är en möjlighet att brädspelet har använts för att förutsäga människors öde (Rundkvist & Williams 2008, s. 96).

5.3 Resultat

Det mönster som går att se när det kommer till spelpjäserna är att det finns en korrelation mellan tillgången av ett material och hur vanligt det är i gravfynden. Spelbjäser av ben utgör majoriteten av materialet. Medan det finns enstaka fynd av val, valross, kronhjort och älg är det vanligaste ben och/eller horn från en oidentifierad art. Något som tyder på att det rör sig om material som fanns tillgängligt lokalt, exempelvis ben från nötkött, och som det fanns stora mängder av. Detta går att jämföra med de spelbjäser av glas och bärnsten, som är betydligt mer ovanliga material när det kommer till spelbjäserna i Birkas gravar. De återfinns huvudsakligen i relativt hela set i kammargravarna.

Det verkar som att det material som behövdes importeras, som glas och bärnsten, hade en högre status och materiellt värde än spelbjäser av mer lättillgängligt material. Detta går även att se i fallet med spelbjäsen av kalksten. Förvisso finns den bara i en grav, men här kan ovanligheten i gravarna peka på att det är ett så vanligt material att det inte hade tillräckligt mycket värde för att inkludera i graven. Eller kanske har de blivit översedda i det arkeologiska materialet. Även när det kommer till spelbräde och tärningar kan de ha varit av mer eller mindre fint material med kopplingar till kontaktnätverk och import. Men det är inte lika tydligt här, eftersom spelbräde i trä inte är välbevarade, och det finns bara fyra tärningar i det undersökta materialet.

När det kommer till vilka personer som spelade brädspel rent könsmässigt går det inte riktigt att säga vem som spelade. Förvisso finns det fler män i gravarna med spelmaterial än kvinnor, men det betyder inte att det huvudsakligen var män som spelade. Detta eftersom det finns lika många oidentifierade gravar som alla gravar med en könsbestämd identitet kombinerad.

Däremot går det att se ett mönster mellan olika sociala roller och brädspel. När det kommer till de rika kammargravarna, finns det ett tydligt mönster mellan en krigaridentitet, status och brädspel. Det är huvudsakligen här som det finns tecken på att man har spelat Hnefatafl, och det är främst i mansgravar som dessa set finns. När det kommer till kvinnor i kammargravarna verkar brädspelen huvudsakligen symbolisera status, då brädspel enbart finns i kvinnogravar med rikt gravgods. Undantaget är om kvinnan är en krigare, för då begravs hon på samma sätt som de andra krigarna. Här verkar brädspelet ha tjänat som en symbol för individens militära förmågor.

I materialet från brandgravarna går det inte att se samma mönster mellan brädspel, status och krigare. Här finns det mer och mindre rika gravar som har spelmaterial i sig. Det finns ingen distinkt koppling mellan brädspel och en specifik roll i samhället. Här spelade man kanske inte lika mycket för status som för underhållning, även om spelpjäser av finare material troligtvis hade status och värde kopplat till sig. Eftersom det inte finns lika mycket bevarat i brandgravarna som i kammargravarna, kan det vara svårt att säga vilka föremål som individen ursprungligen fick med sig.

6. Diskussion

När det kommer till ovanligare material och deras korrelation till status, finns det flera möjligheter som förklarar den prestige som det finare spelaterialet troligtvis besatt. För det första kräver importen av långväga material som glas och bärnsten att man besatt det ekonomiska medlet för att inte bara betala för själva materialet, utan också för dess transport till Birka. Materialet som spelpjäserna, tärningarna och spelbräderna är gjorda av, besitter värde eftersom de inte är lättillgängliga. Dessa utgör således en dyrbar investering. Speciellt om man också tar i åtanke de professionella hantverkare som krävts för att producera dessa föremål. Som de väldigt fina spelpjäser av glas från kammargravarna (Spjuth 2012, s. 37). Det är inte vem som helst som har förmågan att bearbeta material till föremål av hög konstnärlig kvalitet av dyrbart material. I sin uppsats identifierar Karlsson (2016) två möjliga produktionssfärer för produktionen av organiskt material av ben, horn och tand. Den ena är den privata sfären, som omfattar material som är tillgängliga till följd av vardaglig konsumtion. Den andra är den mer professionella med importerat material där man tillverkar prestigevaror för bland annat nöje, såsom spelpjäser (Karlsson 2016, ss. 129-130).

De spelpjäser av ben eller horn som kommer från lokala djur, speciellt de från den lokala konsumtionen såsom nötkreatur, ansåg Karlsson (2016) ha producerats i den privata sfären för vardagsföremål (Karlsson 2016, s. 129). Även om spelpjäser enligt hans indelning föll inom lyxsfären, betyder det inte att mindre fina spelpjäser inte gjorts av personer för vardagligt nöje. Om man tog tillvara på hantverksavfall, skulle det kunna förklara varför spelpjäserna från bosättningar är mindre än de från gravar. Medan spelpjäserna i gravarna möjligen tjänade både ett socialt och symboliskt syfte, utgjorde dessa spelpjäser ett föremål för underhållning för stadens olika grupper. De behövde således inte ha samma värde till sig. Detta visar hur det inte var det faktum att man hade tillgång till spelpjäser, som hade

betydelse för att visa på status. Istället var det de interna egenskaper som brädspelen besatt och vittnade om genom sitt material, dess materialitet, som var den viktigaste faktorn. Olika spelpjäser valdes att användas av olika sociala grupper utifrån deras material. Ett fint material symboliserade status, samtidigt som de spelpjäser av ett mer exotiskt material troligtvis var mer lockande för eliten att välja (Harris & Cipolla 2017, ss. 74-75; Robb 2010, s. 497).

Medan materialet i sig själv utgjorde en investering, och besitter ett värde utifrån sin långväga ursprung, kan själva kontakterna som har möjliggjort denna handel också haft betydelse för den status som attribueras till dessa föremål. I det arkeologiska materialet från vikingatiden ser man spår av både långväga och lokal handel och kontakter, och spelaterialet från Birka är inget undantag till detta (Sindbæk 2007, s. 59). Inte sällan är det det rika gravgodset från högstatus gravar som har de långväga kopplingarna (Sten & Vretemark 1988, s. 146). De långväga kontakterna är ett sätt att visa status. Man behövde ha de sociala kontakterna som möjliggör importen av dessa material. Själva nätverket kan således ha haft samma betydelse som själva materialet. Karlsson (2016) skriver om när det kommer till horn, väljer man att importera material från långväga platser trots att det finns passande material tillgängligt i Birkas närområde. Handeln med exotiskt material handlar således om mer än bara en lokal efterfrågan (Karlsson 2016, ss. 130-131).

Kanske var det det faktum att liknande material fanns tillgängligt lokalt, som fick eliten att söka efter mer exotiska alternativ. De mer exotiska materialen blev ett sätt att påvisa sin status. Som emulationsmodellen förklarar var dessa material ett sätt att särskilja sig från andra sociala grupper (Tollaksen 2014, s. 27). Att behovet uppstod kommer från det faktum att vid vikingatiden har brädspel sipprat ner genom de sociala grupperna. Något som började som en aktivitet för eliten, har vid slutet av järnåldern spridits sig i samhället. Det fanns en vardaglig sida till spelandet av brädspel (Edberg 2022, s. 41). Detta mönster är något jag också observerade när det kom till brädspel under den romerska järnåldern. Det var under denna period som brädspel introducerades till Skandinavien, och spelandet var således en aktivitet reserverad för eliten som hade resurserna och kontakterna att importera brädspel från romarriket. Däremot i Storbritannien, som var del av Romarriker, var brädspel en aktivitet för alla samhällsgrupper. Här särskiljde sig statusen utifrån det material som spelpjäserna och dylikt var gjorda av. Medan eliten hade fina spelpjäser av importerat glas och spelbräden av trä med järnbeslag, hade soldaterna egen inristade spelbräde av lokal sandsten (Svensson 2023, ss. 13-14).

Spelbjäser återfinns i flera olika miljöer under vikingatiden, och det är inte bara i Birka som detta är fallet. Spelmaterial återfinns både i gravar och de urbana miljöernas kulturlager i bland annat Ribe, Hedeby och Kaupang (Gaunt 2011, s. 229; Gjostein Resi 2011, ss. 110, 120-121, 123). Detta visar hur brädspel var något som hade en plats i såväl gravar som i vardagslivet. Medan spelbjäser och dylikt av dyrbart material tjänade ett syfte för status och prestige, var de inte nödvändiga för att man skulle kunna spela. Något som går att se från andra platser där man har funnit spelbjäser av ett mindre fint material, som sten (Edberg 2021, s. 22; Edberg, Karlsson & Söderberg 2022, s. 17). Om man bara analyserar spelmaterial från högtstatusgravar kan man få en skev bild av vem som spelade. Kristofferson (1994) ansåg att stenar och annat naturmaterial kunde ha utgjort spelbjäser för lägre sociala grupper. Enligt honom var brädspel betydligt mer utbredd än bara de högsta i samhället, och att det arkeologiska fyndmaterialet inte representerar detta (Kristoffersson 1994, s. 39). Det som går att säga är att idén om att brädspel huvudsakligen var en aktivitet för eliten, eftersom de var de enda med fritid, och bristen av föremål från andra grupper är föråldrat (Edberg, Karlsson & Söderberg 2022, s. 17; Spjuth 2012, s. 50).

Varför vissa grupper eller material inte är representerade i det arkeologiska materialet kan bero på flera olika faktorer. Det kan bero på att föremålet inte har bevarats, men det kan också för att spelbjäserna inte var inkluderade i gravarna. Antingen var de för värdefulla för att deponeras i en grav, eller kanske var de inte tillräckligt värdefulla för att offras i en grav. Men det kan också bero på den arkeologiska praxisen. Spjuth (2012) tar upp möjligheten att man kan ha olika praxis när det kommer till arkeologiska utgrävningar (Spjuth 2012, s. 40). Det kan förklara varför visst material, som sten som är ett material som inte försvinner över tid, dyker upp på vissa platser men inte andra. Detta leder in på den eviga frågan om vad som egentligen är spelmaterial, och vad som inte är det. Eftersom det mesta kan fungera som en spelbjäs, är det kanske inte konstigt att det är föremål som blir översedda i det arkeologiska materialet. En bearbetad sten kan vara en spelbjäs, men det bestäms utifrån relationen och likheterna till andra spelbjäser och spelmaterial. Detta skiljer sig från tärningar som är väldigt lätta att identifiera, tack vare sin form och detaljer (Edberg, Karlsson & Söderberg 2022, ss. 5, 9; Edberg 2022, s. 38).

Man kan se i den tidigare litteraturen hur spelmaterial har blivit översedda från Birka. Av de tjugosex gravarna med spelbjäser som jag har identifierat utifrån Arbman (1943) text och

SHMs databas, nämner Spjuth (2012) bara arton. Hälften kommer från kammargravar och andra hälften från brandgravar. Dock påpekar han att Sandberg (1994) nämner ytterligare sju gravar med spelmaterial i sin uppsats (Sandberg 1994, s. 63; Spjuth 2012, s. 37). Men vilka gravar som Sandberg (1994) refererar till nämns inte, varken i texten eller i bilagan. Jag vet därför inte vilka gravar han fattas, eller om han har identifierat gravar som jag kanske inte har. Det är mycket möjligt att man överser spelpjäser som inte uppfyller idén om hur en traditionell spelpjäs ser ut. Men det är också mycket möjligt att man överser spelbräden i materialet. Eftersom träet sällan är bevarat, använder man sig av de L-formade hörnbeslagen, och andra järnbeslag, för att identifiera det som en gång har varit ett spelbräde. Men problemet med detta är att det troligtvis var långt ifrån alla spelbräden som hade järnbeslag på sig. Något som spelbrädet från Sigtuna bevisar.

7. Slutsats & reflektion

7.1 Slutsats

På frågan om det går att se en korrelation mellan status och brädspel, är svaret att det beror på vad som menas med ordet brädspel. I det fallet där man avser brädspel som ett översiktligt objekt eller aktivitet finns det i Birka ingen exklusiv koppling mellan brädspel och status. Däremot om man menar självaste föremålen som utgör spelmaterial, finns det ett tydligt mönster mellan vissa typer av material som används till föremålen och status. Materialet som brädspelet var av blev ett sätt att särskilja eliten från andra grupper.

Det spelmaterial som kommer från de rikaste gravarna är överlag gjorda av material som inte är lättillgängligt eller som finns lokalt runt Birka. Istället vittnar dessa föremål om långväga kontaktnätverk och resurser som möjliggör importen av dem, som glas, bärnsten och valrosstand. För att inte nämna en tillgång till talangfulla hantverkare, som inte bara kan bearbeta materialet utan också skapa fina föremål utifrån det. Dessa aspekter gör vissa av spelaterialet till prestigeföremål. De symboliserar en investering, och eftersom dessa dyrbara föremål har kunnat deponeras i gravarna har man de ekonomiska tillgångarna som kräver för det överflödet. Inte bara i livet men även i döden, då hela set av dyrbara spelpjäser och ibland spelbräde deponeras i kammargravarna. Detta kan jämföras med de mindre rika gravarna som har spelmaterial av generellt enklare material, och som sällan begravts med hela set av brädspel. Det är vanligare att finna enstaka spelpjäser i brandgravar än

kammargravar. Men det är också möjligt att dessa gravar hade mer material i sig innan kremeringen, även om det inte förändrar statusen. Enklare spelmaterial är vanligast i miljöer med människor som inte tillhör samhällets högre skikt. Desto ovanligare ett material är, desto högre status har det. Med undantag för sten, som är väldigt ovanligt i det arkeologiska materialet från Birka men som kan ha varit ett väldigt vanligt material för spelpjäser.

Detta leder in på nästa frågeställning om vilka sociala grupper som spelade brädspel i Birka. Att spela brädspel verkar ha varit en aktivitet i flera olika sociala grupper. Att det finns en koppling mellan krigare, inte sällan från rika gravar, och brädspel går att förklara genom de egenskaper som det kända vikingatida brädspellet Hnefatafl besitter. Det är ett strategispel med tydliga militära undertoner, som troligtvis använts för att visa upp sina förmågor både som spelare och som krigare. Det finns en tydlig överlappning av attributen mellan Hnefatafl och krigare. Men det betyder inte att det enbart var krigare som spelade Hnefatafl. Det har även hittats spelpjäser som var för Hnefatafl i kvinnogravar och andra gravar utan vapen. Spelandet för eliten kan ha varit en aktivitet som tjänade för att skapa och bibehålla sociala relationer med andra människor av samma status.

Men Hnefatafl är troligtvis bara ett av brädspelen som man spelade i Birka. Då många av fyndkontexterna saknar en kungspjäs, kan det antas att det spelades ett andra brädspel. Detta stöds av att det har hittats andra samtida fynd av kvarnspel i Skandinavien. Eftersom båda spelen använder sig av samma spelpjäser, är det vettigt att det inte finns någon skillnad rent designmässigt till spelpjäserna. Då kvarnspel är också ett strategispel, kan det ha varit ett mer lockande alternativ. Detta eftersom man kunde visa upp samma strategiska förmågor när man spelade det, utan de militära undertonerna. Eller den extra spelpjäsen. Men det kan sägas att det är möjligt att det fanns fler kungspjäser till Hnefatafl bland fragmenten i brandgravarna, om man utgår ifrån att dessa var som kungspjäsen från Bj 524 och inte skiljde sig markant från de andra spelpjäserna. Då det finns ett par fynd av tärningar, är det också en möjlighet att det fanns ett tredje brädspel som använde sig av både spelpjäser och tärningar. Eftersom strategispel hade en högre status än chansspel, kan detta hybridspel ha varit mer för de lägre sociala grupperna där spelande inte tjänade som statussymbol utan mer som en underhållande aktivitet.

Slutligen finns det frågeställningen om vilket kön spelarna i Birka hade. Här finns det inget definitivt svar. Förvisso finns det fler gravar som har identifierats tillhöra män än kvinnor,

något som kan tänkas bekräfta det traditionella antagandet att det främst var män som spelade. Men i materialet från Birka finns det lika många gravar med en oidentifierad könsmissig identitet som alla könsbestämda gravar tillsammans. Det som går att säga är att brädspel är en vanligare aktivitet, eller artefakt, för kvinnor under vikingatiden än under de tidigare perioderna. Även om det är långt ifrån jämställt. Speciellt med tanke på att brädspel i kvinnogravar nästan uteslutande finns i rika gravar, varav en av dem länge troddes tillhöra en man. Mer än detta är svårt att säga från det tillgängliga materialet.

7.2 Reflektion

Några lite mer allmänna slutsatser om brädspel som material och källa som jag har noterat under tiden jag arbetat med denna uppsats är att det finns en tydlig skillnad mellan hur materialet har dokumenterats. Fynden från kammargravar, och även välbevarade spelpjäser från brandgravar, dokumenteras mer detaljerat i text och bild än de fragmenterade och brända spelpjäserna från brandgravar. I vissa fall noterar Arbman att vissa spelpjäser är samma som andra som finns dokumenterade i bild. Bristen av utförliga beskrivningar av de mindre fina spelföremålen är väldigt tydligt när det kommer till spelpjäsen av kalksten från Bj 52. Den har "formen av en defekt spelpjäs", men det finns ingen ytterligare information varför den är defekt eller hur man trots detta tolkat att det är en spelpjäs. Eftersom det inte finns några bilder eller beskrivningar att utgå ifrån, kan jag själv inte dra några slutsatser om den.

Eftersom de mer spektakulära kammargravarna har det mest utförligt materialet och forskning till sig, kan det lätt bli en skev bild av vem det är som spelar. När det kommer till arkeologin kan man bara arbeta med det som finns beskrivet och dokumenterat. Om de som kommer före en själv huvudsakligen lägger fokus på vissa saker, men inte andra, är det svårt att göra något med det material som inte finns där. Således är det viktigt att ha i åtanke vem som syns i det arkeologiska materialet. Vad för material som är tillgängligt att studera beror mycket på den tidigare forskningen och vad som finns bevarat, både från bevarandeförhållandena och från arkeologisk praxis.

Sammanfattning

Syftet med denna uppsats var, att genom en kvalitativ studie av spelaterialet från Birkas gravar, försöka skapa en mer nyanserad bild av brädspel under vikingatiden. Både som föremål och som aktivitet. Det huvudsakliga fokuset för min studie är att försöka ta reda på vem som spelade brädspel (utifrån kön, sociala grupper och status) och hur utbredd aktiviteten var i Birka, baserat på spelarmaterialets ursprung och de egenskaper som brädspelen besitter. För att kunna nå denna kunskap delas analysen upp i två delar. Den första delen fokuserar på varifrån materialet kommer från samt hur olika material kan kopplas till vissa sociala grupper utifrån dessa faktorer. Den andra delen fokuserar på de sociala och kulturella aspekterna av spelaterialet. Detta inkluderar att studera kön, social roll och status för de personer som spelar brädspel. Dessutom analyseras vilken typ av brädspel människor troligtvis spelade samt brädspel som en aktivitet i samhället.

Utifrån detta är resultatet att brädspel kan kopplas till olika grupper i samhället. Då spelmaterial finns i gravar av olika grader av materiell rikedom kan man säga att brädspel spelades av mer än bara samhällets högsta skikt. Dessa grupper skilde sig från varandra genom vilka råmaterial deras spelpjäser och dylikt var gjorda av. Det går nämligen att se ett samband mellan hur tillgängligt ett material var och social status. Spelpjäser gjorda av importerat material och med finare hantverk verkar ha haft en högre status än de spelpjäser som är gjorda av lokalt material. Denna faktor används av de högre samhällsklasserna för att särskilja sig från andra sociala grupper, eftersom brädspel förmodligen var en utbredd aktivitet i hela samhället och olika samhällsklasser. Vidare finns det belegg för att det kan ha spelats tre olika brädspel i Birka. Dessa kan ha varit kopplade till olika sociala grupper, huvudsakligen strategispelet Hnefatafl till en krigareelit. Andra grupper verkar ha spelat ett annat strategispel, kvarnspel. Vidare pekar närvaron av tärningar i vissa av gravarna att det också kan ha funnits ett brädspel med element av både strategi och slump. Slutligen finns det inga tydliga bevis från Birkas spelmaterial att det är mer sannolikt att ett kön spelade brädspel mer än ett annat. Detta eftersom hälften av gravarna som används i studien är könsmissigt oidentifierade.

Källförteckning

Litteraturlista

Arbman, H. (1940). *Birka I. Die Gräber. Tafeln*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri-Aktiebolag.

Arbman, H. (1943). *Birka I. Die Gräber. Text*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag.

Andersson, K. (2017). Krigarna från Valsgärde. *Glimtar från en guld- och granatskimrande forntid*. Stockholm: Atlantis.

Andersson, K. & Herschend, F. (1997). *Germanerna och Rom*. Repo HSC, Uppsala.

Björk, N. (2013). *Värdigt ett vapen. En analys och tolkning av Birkas vapengravars gravgåvor och kontext*. Kandidatuppsats, Institutionen för kultur, energi och miljö. Högskolan på Gotland.

Bratt, P. (2008). *Makt uttryckt i jord och sten : Stora högar och maktstrukturer i Mälardalen under järnåldern*. PhD dissertation, Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet. Stockholm Studies in Archaeology 46.

Brink, K., Grehn, F. & Helgesson, B. (2020). En vikingatida spelpjäs av glas från Östra Grevie, sydvästra Skåne. *Fornvännen*, 115(2), ss. 126–127.

Edberg, R. (2021). Medeltida tärningar i Sigtuna. I Söderberg, Anders et al. (red.). *Situne Dei - Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi*, ss. 18-23. Sigtuna Museum

Edberg, R. (2022). 88 spelpjäser och ett bräde från det tidiga Sigtuna. I Söderberg, Anders et al. (red.). *Situne Dei - Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi*, ss. 38-43. Sigtuna Museum

Edberg, R., Karlsson, J. & Söderberg, A. (2022). *Spelföremål från Sigtuna:*

En undersökning av ett vikingatida och medeltida fyndmaterial. Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum nr 65. Sigtuna Museum.

Frei, K. M. et al. (2015). Was it for walrus? Viking Age settlement and medieval walrus ivory trade in Iceland and Greenland. *World Archaeology*, 47(3), ss. 439–466.

Gaut, B. (2011). Vessel Glass and Evidence of Glassworking. I Skre, Dagfinn (red.) . *Things from the town: artefacts and inhabitants in Viking-age Kaupang*. Århus: Aarhus University Press, ss. 169-274.

Gjøstein Resi, H. (2011). Amber and Jet. I Skre, Dagfinn (red.) *Things from the town: artefacts and inhabitants in Viking-age Kaupang*. Århus: Aarhus University Press, ss. 107-128.

Gustafsson, A. (2004). Inga vapen – Inga män? Ett gravfält från romersk järnålder i Kville socken. I P. Claesson & B.-A. Munkenberg (red.). *Gravar och ritualer*. Uddevalla: Bohusläns museum.

Gustavsson, R., Hennius, A. & Ljungkvist, J. (2015). Are many Vendel and Viking Period gaming pieces made of Whale bone? *Fornvännen* 110, ss. 51–54.

Hall, M. A. (2016). Board Games in Boat Burials: Play in the Performance of Migration and Viking Age Mortuary Practice. *European Journal of Archaeology*, 19(3), ss. 439-455.

Harris, O. J. T. & Cipolla, C. N. (2017). *Archaeological theory in the new millennium: Introducing current perspectives*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Hedenstierna-Jonson, C. et. al. (2017). A female Viking warrior confirmed by genomics. *American Journal of Physical Anthropology*, 164(4), ss. 853-860.

Hennius, A. et al. (2018). Whalebone Gaming Pieces: Aspects of Marine Mammal Exploitation in Vendel and Viking Age Scandinavia. *European Journal of Archaeology* 21(4). ss. 612–631.

Hilbert, A. (2018). *Valsgärdes träartefakter: En komparativ analys av vedarter från båtgravar*. Kandidatuppsats, Institutionen för arkeologi och antik historia. Uppsala universitet.

Hildenborg, M. (2019). *Båtgravar – för utvalda män och kvinnor.: En studie av båtgravfälten i Vendel, Tuna i Badelunda och Gamla Uppsala*. Kandidatuppsats, Fakulteten för konst och humaniora (FKH), Institutionen för kulturvetenskaper (KV). Linnéuniversitetet.

Holmquist, L. (1990). ”Älgmannen” från Birka: presentation av en nyligen undersökt krigargrav med människooffer. *Fornvännen*, 85, ss. 175–182.

Huizinga, J. (1980). *Homo ludens: a study of the play-element in culture*. Routledge & Kegan Paul.

Karlsson, J. (2016). *Spill: Om djur, hantverk och nätverk i Mälardalen under vikingatid och medeltid*. PhD dissertation, Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet.

Kimball, J. J. L. (2013). From Dróttinn to King: The Role of Hnefatafl as a Descriptor of Late Iron Age Scandinavian Culture. *Lund Archaeological Review* 19, ss. 61–76.

Kristoffersson, P. (1994). *Tidigt tärningsspel. En bortkastad historia?* Uppsats i påbyggnadskurs i arkeologi, Stockholms universitet. VT 1994. Opublicerad seminarieuppsats.

Lindquist, M. (1984). Spielsteine, Würfel und Spielbretter. I Arwidsson, Greta (red.). *Birka: Untersuchungen und Studien. 2 Systematische Analysen der Gräberfunde = [Systematic analyses of the grave finds]*. Stockholm: Almqvist & Wiksell international (distr.).

Ljungkvist, J. (2006). *En här att rikR: om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder*. Uppsala: Uppsala universitet.

Magnusson Staaf, B. (2015). Spela hnefatafl ensam. I Rahm, H. (red.). *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2015*. (Årsbok). Vetenskapssocieteten i Lund. ss. 35-48.

Murray, H. J. R. (1952). *A history of board-games other than chess*. Oxford: Clarendon P.

Neiß, M. (2015). A Lost World? A re-evaluation of the boat grave at Årby in Turinge parish, Södermanland, Sweden. In Christiane Ruhmann & Vera Brieske (red.) *Dying Gods – Religious beliefs in northern and eastern Europe in the time of Christianisation*. ss. 223-232.

Parlett, D. (1999). *The Oxford history of board games*. Oxford: Oxford University Press.

Price, D. T. (2015). *Ancient Scandinavia: An Archaeological History from the First Humans to the Vikings*. Oxford: Oxford University Press.

Price, N. et al. (2019) Viking warrior women? Reassessing Birka chamber grave Bj.581, *Antiquity*. Cambridge University Press, 93(367), ss. 181–198.

Ringstedt, N. (1997). *The Birka chamber-graves: economic and social aspects : an analysis based on quantitative methods*. Stockholm: Univ., Institutionen för arkeologi.

Robb, J. (2010). Beyond agency. *World Archaeology*, 42(4) 493–520.

Rundkvist, M. & Williams, H. (2008). A Viking Boat Grave with Amber Gaming Pieces Excavated at Skamby, Östergötland, Sweden. *Medieval Archeology*, 52, ss. 69–102.

Råhlander, M. (2017). *How Beads come Together: Late Iron Age glass beads as past possessions and present sources*. Masteruppsats, Stockholms universitet.

Saager Lorenzen, D. (2018). *The Vikings of Haithabu (8th-10th Century AD). Burials and Identity*. Masteruppsats, Aarhus University.

Sandberg, M. (1994). *En rik man får spel? - En undersökning av spelutensilier tillförda Statens Historiska Museum mellan åren 1891 och 1983*. Masteruppsats, Uppsala universitet.

- Selling, D. (1940). Svenska brädspel från vikingatid. *Fornvännen*, 35, ss. 134-144
- Sindbæk, S. (2007). The Small World of the Vikings: Networks in Early Medieval Communication and Exchange. *Norwegian Archaeological Review*, 40(1), ss. 59-75.
- Spjuth, O. (2012). *In quest for the lost gamers: An investigation of board gaming in Scania, during the Iron and Middle Ages*. Masteruppsats, Lunds universitet.
- Sten, S. & Vretemark, M. (1988). Storgravsprojektet: osteologiska analyser av yngre järnålderns benrika brandgravar. *Fornvännen*, ss. 145-156.
- Stjernquist, Berta (1955). Simris – On cultural connections of Scania in the Roman Iron Age. *Acta Archaeologica Lundensia nr 2*. Lund.
- Svensson, C. (2023). *Veni, vidi, lusi: Brädspelets kulturella roll i södra Skandinavien och Storbritannien under den romerska järnåldern*. Studentarbete andra termin (B-uppsats enl. tidigare studieordning). Lund: Lunds universitet.
- Tollaksen, M. T. (2014). The social identity of the oak-coffin people. I Reiter, Samantha, Nørgaard, Heide W., Kölczé, Zsófia & Rassmann, Constanze (red.) *Rooted in Movement - Aspects of Mobility in Bronze Age Europe*". Højberg: Jutland Archaeological Society. ss. 23-36.
- Whittaker, H. (2006) Game-Boards and Gaming-Pieces in the Northern European Iron Age, *Nordlit*, 20, ss. 103–119.

Hemsidor

SHM Spelpjä 450632. Statens historiska museum.
<https://samlingar.shm.se/object/3B139C45-8121-449D-B35F-202C70B6A8A6>. [hämtad 2023-12-03].

SHM Stavtärning 561871. Statens historiska museum.
<https://samlingar.shm.se/object/49200F79-8D92-4FF1-AF11-535D0A1B2994>. [hämtad 2023-11-26].

SHM Spelpjäs 575042. Statens historiska museum.

<https://samlingar.shm.se/object/E3F5157D-BC40-4D37-9EFB-F881B87D8100>. [hämtad 2023-11-26].

SHM Konglomerad spelpjäs 575052. Statens historiska museum.

<https://samlingar.shm.se/object/A543D3B8-22AC-484E-9586-60518A732D96>. [hämtad 2023-11-26].

Bilagor

Bilaga 1 - Tabell

Tabell 1. Tabell över de gravar och gravfynd som utgör materialet för denna uppsats.

Grav ID	Zon	Gravskick	Brädspel	Material	Övriga utmärkande gravfynd	Kön
8	1E, Hemlanden	Brandgrav	3 spelpjäser, fragment	Ben, bränd	Kamfragment, bronsknopp, fragment av ett hästräns, fragment av ett finare keramikkrärl	Oidentifierad
20	1B, Hemlanden	Brandgrav	35 spelpjäser 2 tärningar, fragment	Ben, bränd Ben/horn, bränd	Kamfragment, lerkärl, träskål, karneolpärla, slipsten	Oidentifierad
51B	1B, Hemlanden	Brandgrav	4 spelpjäser, fragment 2 tärningar, fragment	Ben, bränd (både spelpjäser & tärningarna)	Kamfragment, fragment från två lerkärl, mynt, knivblad	Oidentifierad
52	1E, Hemlanden	Brandgrav	1 spelpjäs, defekt	Kalksten	Bronsring, skärva från importerat krärl	Oidentifierad

Grav ID	Zon	Gravskick	Brädspel	Material	Övriga utmärkande gravfynd	Kön
58B	1B, Hemlanden	Kistgrav	Fötter till spelbräde	Järn	Bärnstenfragment, en halv järnring	Man
75	1B, Hemlanden	Brandgrav	3 spelpjäser (16 fragment)	Ben, bränd	Smält fragment av ett mynt, brända & obrända djurben, knivslida, järnspänne, fragment av ett keramikkrärl	Oidentifierad
80A	1E, Hemlanden	Brandgrav	1 spelpjäs	Ben	Glaspärla, knivslida, rester av lerkärl, bronsknappar, torshammarring	Oidentifierad
82A	1E, Hemlanden	Brandgrav	20 spelpjäser	Ben	Kamfragment, pilspets, hästbrodd, skärvor från trattbägare, hundkorporit	Oidentifierad
112B	1E, Hemlanden	Brandgrav	Minst 5 spelpjäser (fragment)	1 spelpjäs i ben, resten är i glas. Bränd.	Brynneskiffer, fragment av hornhandtag, bronsbeslag till knivslida, skärvor av lerkärl med tillhörande skål	Oidentifierad
150B	1B, Hemlanden	Brandgrav	1 spelpjäs + fragment 1 fragmenterad kung	Ben, bränd	Ett orientaliskt hänge, en smält bronsplåt	Oidentifierad

Grav ID	Zon	Gravskick	Brädspel	Material	Övriga utmärkande gravfynd	Kön
307	4D, Kvarnbacka	Brandgrav	1 spelpjäs	Ben	2 pilspetsar, järnklämma	Man
324	4C, Kvarnbacka	Brandgrav	1 spelpjäs	Hästtand	30-35 pärlor, järnnyckel, skifferbrynne, skärvor av ett lerkärl, 7 klumpar av smält glas	Kvinna
523	2A, Norr om borgen	Kammargrav	19 spelpjäser 1 kung	Glas	Två ovala spännbucklor, silver brakteat, pärlor, järnlås, guldtrådsring med pärla, silverring, 3 silverhängen, öronslev, nållåda med järnnålar	Kvinna
524	2A, Norr om borgen	Kammargrav	10 spelpjäser 1 kung	Bärnsten	Järnsvärd, stridsyxa, skölddelar, guldfoliepärla, arabiskt dirhem, bältesband, ringlås, skifferbrynne, järnkniv	Man

Grav ID	Zon	Gravskick	Brädspel	Material	Övriga utmärkande gravfynd	Kön
581	2B, Norr om borgen	Kammargrav	27 spelpjäser 3 tärningar Fötter, nitar och hörnbeslag till spelbräde	Valben Valrosstand	Svärd, 2 sköldar, pilar, yxa, 2 knivar, betsel, stigbyglar, broddar, 2 kamar, arabiskt dirhem, ringspänne, järnring, 2 järnbeslag, 1 hästskelett	Kvinna
624	2A, Norr om borgen	Kammargrav	27 spelpjäser Fötter, nitar och hörnbeslag till spelbräde	Ben Järn	40-41 pilspetsar, järnsvärd, spjutspets, 2 sköldbucklor, ringlås, skifferbrynne , 2 järnknivar	Man

Grav ID	Zon	Gravskick	Brädspel	Material	Övriga utmärkande gravfynd	Kön
644	2A, Norr om borgen	Kammargrav	22 spelpjäser 2 kungar 3 tärningar	Glas (spelpjäser & kungen) Hjorthorn	Järnsvärd, 15 pilspetsar, sköldbuckla, stigbyglar, hästräns, ringlås, fragment av en eklåda, ringspänne, 2 rembeslag, bronsvåg, 2 bronsvikter, glaspärlor, glasspegel, glasbägare, skifferbrynne, eldstål, vävkam i horn, två ovala spännbucklor, 2 runda bronslås, pärlor, fragment av arabiskt dirhem, hornsylar, järnkniv	Man/ kvinna (dubbelgrav)
710	1C, Hemlanden	Kammargrav	8 spelpjäser	Glas	Ringlås, sköldbuckla, järnkniv, vikter, pärlfragment, fragment av bärnsten, fragment av romersk denar, häst träns, broddar	Man

Grav ID	Zon	Gravskick	Brädspel	Material	Övriga utmärkande gravfynd	Kön
750	1C, Hemlanden	Kammargrav	25 spelpjäser 1 kung Nitar och hörnbeslag till spelbräde	Glas (spelpjäser & kungen) Järn	3½ arabisk dirhem, romersk denar, vikter, järnsvärd, spjutspets, ringnål i silver, 2 bältespanne i silver, torshammare i silver, pärlor, glasspegel, järnnyckel, järnkniv, hästräns, skifferbryne, hammare, järnsax, yxa, kil, möjlig borr	Man/kvinna (dubbelgrav)
754	1C, Hemlanden	Brandgrav	9 spelpjäser	Ben, bränd	3 glaspärlor, kamfragment, knivblad, pilspets, skärvor från lerkärl	Oidentifierad
761	1C, Hemlanden	Kistgrav	Fötter till spelbräde	Järn	Bronsspänne, järnkniv, 4 isbroddar	Oidentifierad
860A	1C, Hemlanden	Kammargrav	1 spelpjäs	Bärnsten	2 ovala spännbucklor, bronslås, ringspanne, ring, armring, 7 pärlor, treflikigtspanne, bågspanne, nyckel, sax, kniv	Kvinna

Grav ID	Zon	Gravskick	Brädspel	Material	Övriga utmärkande gravfynd	Kön
886	1B, Hemlanden	Kammargrav	25 spelpjäser Nitar och hornbeslag till spelbräde	Horn Järn	Järnsvärd, sköldbuckla, sköldbygel, järnkniv, ringlås, vikter, eldstål, arabisk dirhem	Man
917	1E, Hemlanden	Brandgrav	9 spelpjäser, fragment	Ben/horn	Remspanne, brända kamfragment, skifferbrynne, fragment av keramikkarl, bränd hästtand	Man
986	1A, Hemlanden	Kammargrav	16 spelpjäser 1 kung	Älghorn	Spjutspets, ringlås, vikt, järnkniv, brutet lerkärl	Man
996	1A, Hemlanden	Brandgrav	11 spelpjäser, fragment	Ben, bränd	Halv glaspärla, isbrodd, bygel, bröd, möjlig vaxtavla, 28 fragment från hornobjekt	Oidentifierad
1035	1B, Hemlanden	Brandgrav	3 spelpjäser	1 i glas, 2 i ben	Sköld, vapenkniv, rundspanne, nålhuvud, en kedja, 3 skifferbrynne, järnsax, fragment av två kamar, skärvor av lerkärl	Man?

Grav ID	Zon	Gravskick	Brädspel	Material	Övriga utmärkande gravfynd	Kön
1142A	1B, Hemlanden	Brandgrav	6 spelpjäser, fragment	Ben	Skifferbyinne, knivblad, isbrodd	Oidentifierad

Bilaga 2 - Illustrationer

Fig. 4. Spelpjäserna av ben från Bj 20. Foto: Christer Åhlin, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

Fig. 5. Tärningarna av ben/horn från Bj 20. Foto: Christer Åhlin, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

*Bilden har tagits bort p.g.a. upphovsrätt.
Vänligen gå till referensen nedan för att se den.*

Fig. 6. Spelpjäser av ben från Bj 82A. Teckning: Holger Arbman (1943, s. 35).

*Bilden har tagits bort
p.g.a. upphovsrätt.*

*Vänligen gå till
referensen nedan för
att se den.*

Fig. 7. Spelpjäser av glas och ben från Bj 112B. Teckning: Holger Arbman (1943, s. 51).

*Bilden har tagits
bort p.g.a.
upphovsrätt.*

*Vänligen gå till
referensen nedan
för att se den.*

Fig. 8. Kungspjäs av ben från Bj 150B. Foto: Holger Arbman (1940, s. 150)

Fig. 9. Spelpjäs av hästtand från Bj 324. Foto: Gabriel Hildebrand, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

*Bilden har tagits bort p.g.a. upphovsrätt.
Vänligen gå till referensen nedan för att se den.*

Fig. 10. Spelpjäser av glas från Bj 523. Teckning: Holger Arbman (1940, s. 148).

Fig. 11. Speljäser av glas från Bj 523. Foto: Jens Mohr, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

*Bilden har tagits bort p.g.a. upphovsrätt.
Vänligen gå till referensen nedan för att se den.*

Fig. 12. Speljäser av bärnsten från Bj 524. Foto: Holger Arbman (1940, s. 149).

Fig. 13. Spelbjäs av bärnsten från Bj 524. Foto: Anställd vid SHMM, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

Fig. 14. Kungspjäs av bärnsten från Bj 524. Foto: Anställd vid SHMM, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

Fig. 15. Spelbjäser av valben och tärningar av valrosstand från Bj 581. Foto: Ola Myrin, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

≈10cm

BJ

Fig. 16. Speljäser av ben från Bj 624. Foto: Ola Myrin, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

*Bilden har tagits
bort p.g.a.
upphovsrätt.*

*Vänligen gå till
referensen nedan
för att se den.*

Fig. 17. Hörnbeslag av järn från Bj 624. Foto: Holger

Arbman (1940, s. 146).

*Bilden har tagits bort p.g.a. upphovsrätt.
Vänligen gå till referensen nedan för att se den.*

Fig. 18. Spelpjäser av glas och tärningar av hjorthorn från Bj 644. Foto: Holger Arbman (1940, s. 148).

Fig. 19. Spelpjäser av glas från Bj 644. Foto: Camilla Hällbrink, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

Fig. 20. Kungspjäsen av glas från Bj 644. Foto: Ola Myrin, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0)

*Bilden har tagits bort p.g.a. upphovsrätt.
Vänligen gå till referensen nedan för att se den.*

Fig. 21. Spelbjäser av glas från Bj 710. Foto: Holger Arbman (1940, s. 147).

≈10cm

Fig. 22. Spelbjäser av glas från Bj 750. Foto: Jens Mohr, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

≈1cm

Fig. 23. Kungspjäsen av glas från Bj 750. Foto: Jens Mohr, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

Fig. 24. Spelpjäser av horn från Bj 886. Foto: Gabriel Hildebrand, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

*Bilden har tagits bort p.g.a. upphovsrätt.
Vänligen gå till referensen nedan för att se den.*

Fig. 25. Hörnbeslag och järnbeslag från Bj 886. Foto: Holger Arbman (1940, s. 146).

Fig. 26. Järnbeslag från Bj 624. Foto: Pavel Voronin, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

*Bilden har tagits bort p.g.a. upphovsrätt.
Vänligen gå till referensen nedan för att se den.*

Fig. 27. Spelpjäser av ben/horn från Bj 917. Foto: Holger Arbman (1940, s. 150).

Fig. 28. Spelpjäser av älghorn från Bj 986. Foto: Gabriel Hildebrand, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).

Fig. 29. Kungspjäs av älghorn från Bj 986. Foto: Gabriel Hildebrand, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0).